

FATIK

37ste jaargang • januari-februari-maart 2020 • nr. 165
Driemaandelijkse uitgave
FATIK is een uitgave van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud	Editoriaal	3
	• Alle NOOZO in dezelfde richting? <i>Koenraad Polfliet</i>	
	Artikel	5
	• Gedetineerden aan zet: Over actief burgerschap in gevangnissen <i>Dorien Brosens, Flore Croux & Liesbeth De Donder</i>	
	Getuigenis uit het werkveld	13
	• De winst van participatief werken toegelicht vanuit een praktijkvoorbeeld: Het activiteitenteam <i>Isabel Ongenaert & Aurelia Bijns</i>	
	• De Kerngroep van het PSC Hoogstraten <i>Sara Buelens</i>	
	• Participatie, een praktijkvoorbeeld uit Dendermonde <i>Niels Jans & Sabine De Bock</i>	
	• Een ervaringsdeskundige aan het woord: De zelfhulpgroep middelenverslaving in de gevangenis van Mechelen <i>Bert</i>	
	• Het gedetineerdenoverleg <i>Lut Ruttens</i>	
• Prisoners' Active Citizenship (PAC): Participatie in Europese Gevangnissen <i>Amand Dewaele, Gino Campenaerts & Els Tijskens</i>		
Ook dat nog	40	
• Coronamaatregelen in de strafuitvoering <i>Luc Robert</i>		

Afgiftekantoor: 9000 Gent Nieuwevaart
Bg FATIK PA3A9109

Afzendaradres: Liga voor Mensenrechten
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

V.U.: Kati Verstrepen
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

LIGA VOOR
MENSENRECHTEN

WWW.MENSENRECHTEN.BE

FATIK

Tijdschrift voor Strafrecht en Gevangeniswezen
Verschijnt vier keer per jaar
37ste jaargang
januari-februari-maart 2020, nr. 165

ISSN 0772-5167

Redactie

Hoofredactie: Luc Robert
Eindredactie: Lars Breuls
Redactie: Tom Daems, Chris Hermans, Jürgen Millen, Neil Paterson, Koenraad Polfliet, Freya Vander Laenen, An-Sofie Vanhouche

Abonnement op FATIK?
Surft naar fatik.mensenrechten.be
Of bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09/223.07.38
e-mail: info@mensenrechten.be
website: <https://mensenrechten.be>

Redactionele samenwerking en disclaimer

FATIK, Tijdschrift voor Strafrecht en Gevangeniswezen strekt tot een zo volledig mogelijke berichtgeving over de evoluties op het vlak van strafrecht en gevangeniswezen.

Voor publicatie aangeboden teksten mogen rechtstreeks naar het redactiesecretariaat worden gestuurd. De redactie behoudt zich alle rechten voor de publicatie van ingezonden teksten, artikels, werken, advertenties ed. te weigeren.

Aan de totstandkoming van deze publicatie is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de redactie en de uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen redactionele bijdragen.

Jaarabonnements tijdschriften

Abonnement op Tijdschrift voor Mensenrechten: €35
Abonnement op Fatik, tijdschrift voor Strafrecht en Gevangeniswezen: €40
Abonnement op beide tijdschriften: €70
Steunabonnement op beide tijdschriften: €96

rek.nr. BE34 0011 2701 3290

Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

FATIK online

Je kan FATIK online raadplegen. De laatste vier nummers zijn enkel beschikbaar voor abonnees. Vraag een login via fatik@mensenrechten.be. Surf naar fatik.mensenrechten.be.

© Niets uit deze publicatie mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

Editoriaal

Alle NOOZO in dezelfde richting?
Koenraad Polfliet

3

Artikel

Gedetineerden aan zet: Over actief burgerschap in gevangenissen
Dorien Brosens, Flore Croux & Liesbeth De Donder

5

Getuigenis uit het werkveld

De winst van participatief werken toegelicht vanuit een praktijkvoorbeeld: Het activiteitenteam
Isabel Ongenaert & Aurelia Bijmens

De Kerngroep van het PSC Hoogstraten
Sara Buelens

Participatie, een praktijkvoorbeeld uit Dendermonde
Niels Jans & Sabine De Bock

Een ervaringsdeskundige aan het woord: De zelfhulpgroep middelenverslaving in de gevangenis van Mechelen
Bert

Het gedetineerdenoverleg
Lut Ruttens

Prisoners' Active Citizenship (PAC): Participatie in Europese Gevangenissen
Amand Dewaele, Gino Campenaerts & Els Tijkens

13

Ook dat nog

Coronamaatregelen in de strafuitvoering
Luc Robert

40

Alle NOOZO in dezelfde richting?

Democratie

Het zijn boeiende tijden voor de democratie. Bij verkiezingen worden de politieke kaarten nogal door elkaar geschud en is het vormen van regeringen een hele klus. Protestbewegingen zoals de klimaatmarsen en de gele hesjes ontstaan als reactie op (uitblijven van) politieke beslissingen, volksraadplegingen zijn in opmars en worden meebepalend voor de richting waar een natie heen moet. Referenda komen er soms ook uit onvrede over het gevoerde beleid of als politiek middel om de goedkeuring voor het beleid te krijgen. Ze tonen in hun resultaten meer polariserende samenlevingen. Burgers in twee kampen: je bent voor of je bent tegen. Dat is zeker een risico wanneer de nuance verdwijnt door het ontbreken van juiste contextinformatie voor gigantische complexe vraagstukken.

Ook in België leren we dat burgers meer inspraak willen, meer directe democratie willen, meer participatieve democratie. Dit was ook te lezen in een recente ULB-studie over de vraag naar politieke vernieuwing waarbij 6.500 Belgen ondervraagd werden op basis van 11 stellingen.¹ We zijn minder tevreden en daarom willen we meer inspraak. Er zijn inspraakinitiatieven die door burgers ingericht worden zoals de burgerplatforms. Een bekend voorbeeld is de G1000 of straten generaal, maar je hebt ook inspraak die vastligt in wetgeving, zoals in het decreet op de lokale besturen. Het decreet geeft aan de gemeenten en de OCMW's de opdracht om inwoners zo veel mogelijk bij het beleid te betrekken. Men moet de nodige initiatieven nemen om de participatie te bevorderen door bijvoorbeeld adviesraden en volksraadplegingen in te stellen. We willen en kunnen met andere woorden meer gaan wegen op het beleid en meer betrokken worden in het besluitvormingsproces. Democratisering gaat om het creëren of vergroten van inspraak, ook in een organisatie, een bedrijf, een overheidsinstelling. Op welke manier gaan we om met democratie, in het bijzonder voor mensen die weinig of geen stem hebben? Hoeveel democratie is mogelijk, wenselijk, noodzakelijk? En vooral hoeveel democratie kan een gevangenis aan?

Megafoon

Mensen die, soms ook letterlijk, moeilijk of geen stem hebben, moeten vaak sterker opkomen om gehoord te worden. Ze hebben recht op een megafoon, zodat ze goed begrepen worden. Kinderen, psychiatrische patiënten, vluchtelingen, armen, ... vooral in de zorg- en gezondheidssector zijn de mensen met minder stem aanwezig en wordt er gewezen in hun behoeften, ook op het vlak van inspraak. We zien dat inspraak loont, dat inspraak werkt. Het Scandinavisch Tubbe-model² bijvoorbeeld dat in enkele rusthuizen toegepast wordt, toont wat inspraak kan betekenen. De bewoners worden betrokken bij de taken en beslissingen in het rusthuis. Personeel en bewoners voelen zich beduidend beter.

Maar inspraak is ook en vooral belangrijk wanneer er wetten gemaakt worden. In de beweging van en voor personen met een handicap hanteert men een principe dat duidelijk helder maakt waar het bij inspraak over gaat: NOOZO of Niet Over Ons Zonder Ons.³ Men wil iets te zeggen hebben wanneer men regels maakt die impact hebben op het leven van een persoon met een handicap. Het resulteerde zelfs in een vereniging met dezelfde naam die inspraak vroegen in het Vlaamse beleid. Het leidde ertoe dat de Vlaamse Regering in 2014 een Vlaamse adviesraad oprichtte waarbij mensen met een handicap over alle beleidsdomeinen heen advies kunnen uitbrengen. Een belangrijk gegeven hierbij is de ervaringsdeskundigheid. De beweging baseerde zich op het VN-verdrag inzake rechten van personen met een handicap, waarin het recht op deelname aan het beleid vastligt.⁴

Door het als adviesraad te formuleren bakenden de overheid en de vereniging ook af tot hoe ver de inspraak gaat: advies geven over problemen en hiervoor oplossingen aandragen, waarna de overheid ermee verder aan de slag gaat. Van overheidswege wordt dit beleidsparticipatie genoemd. Op de website van de Vlaamse overheid wordt dit uitgelegd als: *"betreft andere spelers uit de samenleving, houdt rekening met hun inbreng, maar behoudt het recht om te beslissen (primaat van de politiek)."*⁵

Inspraak leeft dus bij de burger en er worden modellen ontwikkeld om dit in praktijk te brengen. Minder mondige burgers verenigen zich en wegen zo op het beleid. Voor gedetineerden heeft het lang geduurd voor er wetgeving tot stand kwam die een vorm van inspraak mogelijk maakte en het heeft ook lang geduurd alvorens dit effectief in de praktijk werd omgezet. Maar toch, inspraak door gedetineerden is anno 2020 een feit. Formele overlegorganen dienen in elke gevangenis aanwezig te zijn. Maar volstaat een formeel overlegorgaan om van gedetineerdeninspraak te spreken?

1 M. Verbergt, "Kiezer schreeuwt om politieke vernieuwing", De Standaard, 19 december 2019.

2 Koning Boudewijnstichting, Het Tubbe-model, Brussel, KBS, <https://www.kbs-frb.be/nl/Activities/Publications/2018/20180626avc>.

3 Zie www.noozo.be.

4 Art 3.4 VN-verdrag inzake Rechten van Personen met een Handicap.

5 Zie <https://overheid.vlaanderen.be/communicatie/participatie/participatieladder>.

Gedetineerdeninspraak

Een onderzoek in de gevangenis van Gent⁶ in 2015 leert dat er vier belangrijke principes zijn bij inspraak. Het begint met een duidelijke keuze voor inspraak. Een keuze voor inspraak betekent dat je daar ook een beleid over en voor voert. Het gevangeniswezen kiest voor inspraak via overlegorganen voor gedetineerden, verankerd in wetgeving⁷ en nogal strak bepaald in richtlijnen.⁸ Het gaat hierbij vooral over de wijze waarop gedetineerden geselecteerd worden om hieraan mee te werken. Het is dan ook de enige vorm van georganiseerde inspraak die regelgevend mogelijk wordt gemaakt. Men kiest hier voor een vaste afgelijnde structuur. Er is echter weinig inspraakcultuur mee gemoeid. De richtlijnen laten weinig ruimte voor experimenteren, voor andere (betere?) vormen van inspraak. De vorige Vlaamse Regering nam het engagement om inspraak en participatie in te bouwen in haar strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden⁹ en stelde vast dat dit veel draagvlak en inzet vergt. Gelukkig ontwikkelen er zich in de praktijk wel goede praktijken zoals uit dit themanummer blijkt. Een tweede principe is dat je bepaalt hoever je inspraak toelaat op de participatiepiramide. Tot hoever mag de gedetineerde burger mee bepalen? Gaat het om informeren, raadplegen, adviseren, coproduceren, meebeslissen of zelf beslissen? Onderzoekers hebben terecht aangehaald dat de idee van een ladder de perceptie weergeeft dat er naar medebeslissing moet gestreefd worden als allerhoogst te bereiken doel. De piramide geeft minder die perceptie, maar het blijft toch ook een bottom-up verhaal. Eigenlijk komt het er op neer dat je alle participatieopties naast elkaar legt en ze allen als even waardevol beschouwt, er bewust mee omgaat en bewust voor (g)een optie kiest. Het is ok om geen of beperkte inspraak toe te laten, zolang je het maar uitlegt met onderbouwde argumenten waarom je voor (geen) een van die opties kiest. Want ook dat is erkenning geven aan de mensen waarover het gaat.

Een derde principe is het bieden van ondersteuning aan de mensen die een vertegenwoordigingsrol opnemen, die de spreekbuis vormen voor de groep waar ze zelf deel van zijn. Een groep vertegenwoordigen en hun spreekbuis zijn vereist toch een aantal vaardigheden en attitudes die belangrijk zijn wil je op een consequente manier vertegenwoordigen. Een vierde principe is een valkuil met een uitroepteken. Let op voor georganiseerde schijnparticipatie of schijninspraak. Een paar, vaak dezelfde, gedetineerden die geconsulteerd worden betekent nog niet dat je als organisatie aan inspraak doet. Het staat mooi in rapporten, maar het is soms maar schijn. Nog minder te waarderen is valse inspraak organiseren: reeds bepaald hebben wat er moet gebeuren en via suggestieve vraagstelling bevestiging krijgen voor de reeds genomen beslissing. Inspraak betekent mogen uitspreken wat je belangrijk vindt. Inspraak betekent dus ook tegenspraak. Het recht om tegen te spreken, het recht om een andere mening te hebben dan deze die de organisatie voor ogen heeft. Dit is niet makkelijk in een organisatie waarbij er een bijzondere machtsverhouding bestaat tussen het personeel en de bewoners. Tegenspraak is niet makkelijk voor de vertegenwoordigers van de organisatie, maar is nog moeilijker voor de gedetineerde, want die blijft hoe dan ook onderworpen aan de afhankelijke relatie en het intern reglement. Inspraak gedijt echter het best in samenspraak. Samen spreken over thema's die ons samen aanbelangen, die de organisatie en haar leden, of in dit geval de gevangenis en haar gedetineerden, aanbelangen. Dit vraagt een open houding en communicatieve vaardigheden. Ondersteuning door middel van coaching en vorming zou de gedetineerdenvertegenwoordigers en de organisatievertegenwoordigers mee op weg kunnen helpen. De basiswet voorziet overleg per gevangenis, maar een gevangenis-overstijgend overleg voorziet de wet niet. Een adviesraad gedetineerden zoals we dat voor personen met een beperking kennen, die het lokale niveau overstijgt en mee kan wegen op het beleid en op regelgeving, zou dit wenselijk en mogelijk zijn? Voor de gemeenschappen en voor de federale overheid? NOOZO ook voor gedetineerden?

Een themanummer

Inspraak van gedetineerden kent nog maar recent evolutie. Wettelijk door de invoering van de basiswet van 2005 op federaal niveau en in het strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden 2015-2020 van de Vlaamse Regering. Er zijn goede praktijken in een aantal gevangenissen, er werd inspirerend onderzoek gevoerd, ... Tijd voor een stand van zaken. Dit themanummer behandelt de vormelijke kant van de inspraak aan gedetineerden, maar wil vooral ook naar de inhoud kijken: wat werkt waar en waarom? Zien we een inspraakcultuur ontstaan en groeien? Onderzoekers en praktijkmensen geven hun mening. In een aantal bijdrages werden gedetineerden gevraagd om mee te werken aan het artikel. Ook Fatik ontdekt zo NOOZO als belangrijk principe.

Koenraad Polfliet*

6 D. Brosens, L. De Donder, J. Mievis, F. Salhi en L. Van Roy, *Inspraak en participatie van gedetineerden in de gevangenis van Gent*, Brussel, VUB, 2016, 190 p.

7 Art. 7 Basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005, 2.815.

8 Koninklijk besluit tot regeling van de samenstelling en de werkwijze van het overlegorgaan bedoeld in artikel 7 van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 4 september 2018, 68.405 en Collectieve brief nr. 143 van 14 september 2018.

9 *Strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden 2015-2020*, Vlaamse Regering, met name strategische doelstelling 14: "Tegen 2020 participeren gedetineerden actief aan de organisatie, uitbouw en bekendmaking van het hulp- en dienstverleningsaanbod in alle gevangenissen."

* Koenraad Polfliet is redactielid van FATIK.

Gedetineerden aan zet: Over actief burgerschap in gevangenis

Dorien Brosens^a, Flore Croux^b & Liesbeth De Donder^c

Aangezien de interesse vanuit de Vlaamse praktijk in actief burgerschap van gedetineerden sterk groeiende is, wil deze bijdrage een inspiratieoverzicht bieden van wat we verstaan onder actief burgerschap en hoe dit vorm krijgt binnen een gevangeniscontext. In de literatuur worden deze vormen van actief burgerschap ingedeeld aan de hand van de participatiepiramide. Daarnaast bestaat er ook een thematische indeling en wordt een onderscheid gemaakt tussen formele en informele vormen van actief burgerschap. Daarna staan we stil bij een aantal doelgroepen zoals nieuwkomers en niet-Belgische gedetineerden waarvoor het organiseren en ondersteunen van actief burgerschap minder evident is. Tot slot gaan we in op de vraag of onze gevangenis een cultuur kunnen realiseren waarin actief burgerschap een centrale plaats heeft.

Wat is actief burgerschap?

Traditioneel focust literatuur over burgerschap op de rechten en verantwoordelijkheden die individuen hebben ten aanzien van de staat.¹ Hierbij is het werk van Marshall uit 1950 invloedrijk. Marshall maakt een onderscheid tussen drie types van burgerschap:

- *Civiel burgerschap*: Dit betreft klassieke grondrechten zoals het recht op vrije meningsuiting, vrijheid van denken, het recht op eigendom en toegang tot de rechtspraak.
- *Politiek burgerschap*: Dit gaat over het recht om te stemmen en jezelf verkiesbaar te stellen.

- *Sociaal burgerschap*: Dit slaat op sociale rechten zoals het recht op onderwijs en het recht op een uitkering bij werkloosheid, ziekte of handicap.²

Meer recent is hieraan een vierde type burgerschap toegevoegd, namelijk actief burgerschap. Het woord actief veronderstelt de betrokkenheid van burgers en wordt vaak gebruikt binnen het onderwijs.³ In het rapport "Education and active citizenship in the European Union" stelt de Europese Commissie⁴ dat er drie dimensies zijn binnen actief burgerschap:

- *Affectieve dimensie*: De mate waarin individuen en groepen zich betrokken voelen bij de samenleving en gemeenschappen tot dewelke ze theoretisch behoren. Deze dimensie heeft een sterke link met iemands identiteit en waarden, alsook met de bevordering van sociale inclusie en cohesie.
- *Cognitieve dimensie*: De nood van individuen en groepen aan basisinformatie en kennis zodat ze actie kunnen ondernemen.
- *Pragmatische dimensie*: Individuen of groepen ondernemen effectief actie en doen op die manier ervaringen op.

Deze brede omschrijving veronderstelt dat verschillende soorten activiteiten beschouwd kunnen worden als actief burgerschap. Voorbeelden zijn democratische participatie en deelnemen aan het gemeenschapsleven.⁵ Door middel van actief burgerschap trachten politici en beleidsmakers de kloof tussen burgers en instituties te verkleinen.⁶ Het idee is dat burgers, scholen, welzijnsinstellingen, onderzoekers, enzovoort meer verantwoordelijkheden

a Docent, Vakgroep Educatiewetenschappen, Onderzoeksgroep PArticiperen & Leren in Detentie (PALD), Vrije Universiteit Brussel (Corresp.: dorien.brosens@vub.be).

b Doctoraatsonderzoeker, Vakgroep Educatiewetenschappen, Onderzoeksgroep PArticiperen & Leren in Detentie (PALD), Vrije Universiteit Brussel en Vakgroep Orthopedagogiek, Universiteit Gent.

c Hoofddocent, Vakgroep Educatiewetenschappen, Onderzoeksgroep PArticiperen & Leren in Detentie (PALD), Vrije Universiteit Brussel.

1 B.L. Hoskin en M. Masherini, "Measuring active citizenship through the development of a composite indicator", Social Indicators Research 2009, 459-488.

2 T.H. Marshall, Citizenship and social class and other essays, Cambridge, Cambridge University Press, 1950.

3 B.L. Hoskin en M. Masherini, o.c.

4 European Commission, Education and active citizenship in the European Union, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Commission, 1998.

5 B.L. Hoskin en M. Masherini, o.c.

6 E. Tonkens en M. De Wilde, "Inleiding - Als meedoen pijn doet: Affectief burgerschap in de wijk" in E. Tonkens en M. De Wilde (eds.), Als meedoen pijn doet: Affectief burgerschap in de wijk, Amsterdam, Van Gennep, 2013, 11-23.

krijgen en zelf meewerken aan de totstandkoming van het beleid.⁷ Er is echter ook kritiek op deze evolutie waarbij steeds meer verantwoordelijkheid wordt gegeven aan individuele burgers. Soms wordt dit ervaren als een verborgen besparing, waarbij de meest kwetsbare personen onvoldoende ondersteund worden om een dergelijke, actieve rol op te nemen in de samenleving.⁸ Aangezien vele gedetineerden zeer kwetsbaar zijn, is het belangrijk hen te ondersteunen zodat ook zij een rol als actief burger kunnen opnemen indien ze dat wensen.

Hoe krijgt actief burgerschap vorm binnen de muren van een gevangenis?

Gevangenis werken vaak *disempowering* ('ontkrachtend') doordat ze de autonomie en keuzes van gedetineerden controleren en beperken.⁹ Er wordt voor gedetineerden bepaald wanneer en waar ze mogen eten, hun familie of vrienden mogen zien, naar buiten mogen gaan voor frisse lucht, enzovoort. In deze context is het niet vanzelfsprekend dat individuen aangesproken worden op hun talenten of verantwoordelijken en een rol als actief burger opnemen. Niettemin verwachten we van gedetineerden dat ze na hun detentie opnieuw verantwoordelijkheden opnemen voor zichzelf, hun familie en anderen en daarbij doordachte keuzes maken.¹⁰ Het is dus belangrijk dat gevangenis fungeren als plaatsen waar gedetineerden sociaal kapitaal ontwikkelen en de vaardigheden en competenties die men nodig heeft om een actief burger te zijn/worden kan leren.¹¹ Door het aanbieden en ondersteunen van activiteiten kunnen gedetineerden hun talenten ontwikkelen. Dit is positief voor hun zelfbeeld en het gevoel dat ze nog steeds een bijdrage kunnen leveren aan de samenleving¹², ondanks dat ze van hun vrijheid beroofd zijn.

Actief burgerschap van gedetineerden wordt steeds belangrijker op de Europese en Vlaamse politieke agenda. Op Europees niveau zijn er bijvoorbeeld

de Europese gevangenisregels. Artikel 50 stelt dat "*rekening houdend met de goede orde, veiligheid en beveiliging, gedetineerden de mogelijkheid moeten hebben om algemene detentiezaken te bediscussieren en aangemoedigd moeten worden om over deze zaken te communiceren met gevangenisautoriteiten*". Daarnaast vermeldt artikel 27.6 dat "*ontspanningsmogelijkheden, waartoe sport, games, culturele activiteiten, hobby's en andere vrijetijdsactiviteiten behoren, aangeboden moeten worden én dat, indien mogelijk, gedetineerden de mogelijkheid moeten krijgen deze te organiseren*".¹³ In Vlaanderen is er dan weer het Strategisch plan betreffende de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (2015-2020). Eén van de doelstellingen hierin is dat tegen 2020 gedetineerden actief participeren aan de organisatie, uitbouw en bekendmaking van het hulp- en dienstverleningsaanbod in alle gevangenis.¹⁴ Hieruit kunnen we afleiden dat zowel op Europees als Vlaams niveau gedetineerden steeds vaker gezien worden als (potentiële) actieve burgers en niet louter als passieve gebruikers van diensten.

In de literatuur worden activiteiten rond actief burgerschap in gevangenis op 3 verschillende manieren ingedeeld, namelijk:

- Indeling aan de hand van de participatiepiramide
- Thematische indeling
- Formele en informele vormen van actief burgerschap

Participatiepiramide

Recent is de participatieladder¹⁵ toegepast op de gedetineerdenpopulatie¹⁶ en omgevormd tot de participatiepiramide. Deze omvorming tot de participatiepiramide is er gekomen doordat gedetineerden en professionelen uit de gevangenis van Gent aangaven dat een ladder veronderstelt dat gedetineerden een zo hoog mogelijke trede moeten bereiken, terwijl ook de lagere, mindere actieve vormen van participatie zeer waardevol zijn. Een piramide toont visueel net dat meer gedetineerden een rol opnemen

7 E. Tonkens en M. Hurenkamp, *De onbeholpen samenleving: Burgerschap aan het begin van de 21ste eeuw*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2011.

8 W. Verschoor en D. De Bruijn, *Participatiesamenleving anno 2017: Volop kansen. Hoe staat het ervoor met de participatiesamenleving?*, Movisie 2017, geraadpleegd via <https://www.movisie.nl/artikel/participatiesamenleving-anno-2017-volop-kansen>.

9 K. Hannah-Moffat, "Prisons that empower", *British Journal of Criminology* 2000, 510-531.

10 J. Burnside, "Religious interventions in prison", *Justice Reflections*, 2008, afl. 142, 1-19.

11 A. Costelloe, "Learning for liberation, teaching for transformation: Can education in prison prepare prisoners for active citizenship?", *Irish Journal of Applied Social Studies*, 2014, afl. 1, 30-36.

12 S. Easton, *The politics of the prison and the prisoner*: Zoon Politikon, London, Routledge, 2018.

13 *European Prison Rules*, Council of Europe, 2006, geraadpleegd via <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>.

14 *Vlaamse regering*, 2015, Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: Strategisch plan 2015-2020, 39. Geraadpleegd via https://www.departementwvg.be/sites/default/files/media/documenten/strap_gedetineerden_2015_2020_definitief.pdf.

15 S. Arnstein, "A ladder of citizenship participation", *Journal of the American Institute of Planners*, 1969, 216-224.

16 D. Brosens, "Prisoners' participation and involvement in prison life: Examining the possibilities and boundaries", *European Journal of Criminology* 2019, 466-485; *Nacro*, Prisoner participation in open and training prisons: A toolkit for prison staff, London, Nacro, 2014.

in deze lagere, mindere actieve participatievormen en de hogere participatievormen weggelegd zijn voor een kleine minderheid van de gedetineerden.¹⁷

De participatiepiramide onderscheidt vijf participatieniveaus. Niettemin is het belangrijk te vermelden dat er ook gedetineerden zijn die compleet buiten deze piramide vallen en helemaal niet participeren aan het leven in de gevangenis. Het eerste niveau, *informer*,

houden, houdt in dat gedetineerden mondeling en/of schriftelijk geïnformeerd worden over bijvoorbeeld hun rechten en mogelijkheden om deel te nemen aan activiteiten die georganiseerd worden in de gevangenis.

Hierin spelen penitentiaire bewakingsassistenten een belangrijke rol aangezien zij vaak het eerste aanspreekpunt zijn op sectie. Op het volgende niveau, *raadplegen*, wordt de mening van gedetineerden over een bepaald onderwerp gevraagd. Dit kan bijvoorbeeld door een schriftelijke bevraging of een groepsgesprek. Het derde participatieniveau, *adviseren*, houdt in dat gedetineerden adviezen formuleren. Dit kan gaan over de kantinelijst, het activiteitsaanbod of de manier waarop nieuwe gedetineerden onthaald worden. Een kanaal om dergelijke adviezen te formuleren is het gedetineerdenoverleg. Of er effectief iets met deze adviezen gedaan wordt, ligt in de handen van professionelen. Het vierde niveau is *coproduceren*. Gedetineerden en professionelen gaan hierbij samen aan de slag en nemen gezamenlijk beslissingen. Dit gebeurt wanneer gedetineerden bijvoorbeeld betrokken worden in werkgroepen over sport, communicatie, participatie of een ander thema. Tot slot, het laatste niveau is *(mee)beslissen*. Gedetineerden nemen zelfstandig beslissingen. Dit gaat bijvoorbeeld over hoe ze een budget spenderen om vrijetijdsactiviteiten (vb. quiz, sportactiviteit) te organiseren voor hun medegedetineerden.

Gedetineerden nemen voornamelijk een actieve

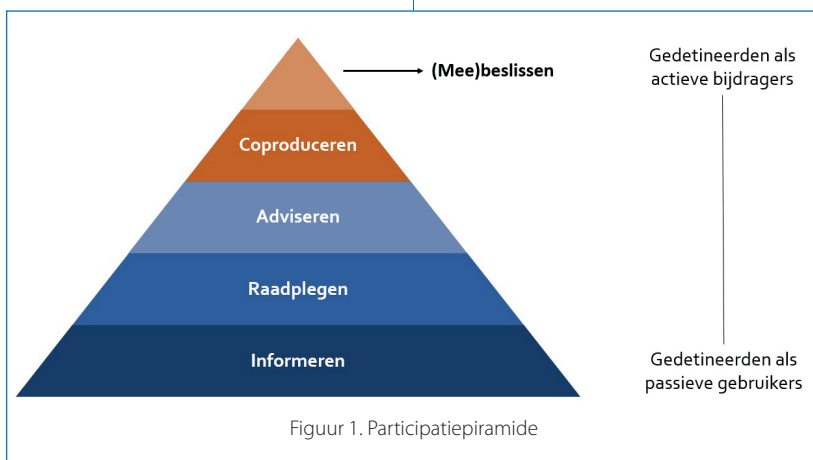
rol op bij de bovenste drie niveaus van de participatiepiramide.

Maar net zoals in de vrije samenleving hebben niet alle gedetineerden nood of behoefte om een (heel) actieve rol op te nemen. Het mag dus ook niet van elke gedetineerde verwacht worden dat ze zich inzetten op het niveau van adviseren, coproduceren of (mee)beslissen. Het is echter wel belangrijk participatiebarrières weg te nemen voor

gedetineerden die graag een actieve rol willen opnemen, maar hierin barrières ervaren.

Thematische indeling

Een tweede indeling van actief burgerschap van gedetineerden betreft de thematische indeling. We

Figuur 1. Participatiepiramide

maken een onderscheid tussen: (1) het deelnemen aan activiteiten, (2) het organiseren en ondersteunen van activiteiten, (3) democratische participatie, (4) peer-to-peer programma's, en (5) activiteiten waarbij vrije burgers binnen gebracht worden in de gevangenis.

Het deelnemen aan activiteiten. In Vlaamse en Brusselse gevangenissen hebben gedetineerden het recht om deel te nemen aan arbeidsopleidingen, bibliotheek, culturele activiteiten, onderwijs cursussen, sport, enzovoort.¹⁸ De meerwaarde van deelname aan dergelijke activiteiten wordt steeds meer en meer erkend. Zo verbeteren gedetineerden die naar de bibliotheek gaan hun geletterdheidsvaardigheden¹⁹ en door te sporten krijgen gedetineerden een betere fysieke gezondheid.²⁰ Ook het volgen van onderwijs tijdens detentie heeft positieve effecten.

Onderzoekers uit Amerika hebben een analyse gemaakt van de effectiviteit van educatie tijdens detentie op basis van 58 eerdere onderzoeken. Hieruit blijkt dat gedetineerden die tijdens hun detentieperiode een cursus hebben gevolgd 13% meer kans hebben op tewerkstelling na vrijlating én 43% minder kans hebben om te recidiveren dan gedetineerden die geen onderwijs volgden.²¹

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Decreet 8 maart 2013 betreffende de organisatie van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, BS 11 april 2013, 22.457.

¹⁹ L. Krolak, Books beyond bars: The transformative potential of prison libraries, Hamburg, UNESCO Institute for Lifelong Learning, 2019.

²⁰ D. Gallant, E. Sherry en M. Nicholson, "Recreation or rehabilitation? Managing sport for development programs with prison populations", Sport Management Review 2015, 45-56.

²¹ L.M. Davis, R. Bozick, J.L. Steele, J. Saunders en J.N.V. Miles, Evaluating the effectiveness of correctional education: A meta-analysis of programs that provide education to incarcerated adults, Santa Monica, RAND Corporation, 2013.

Het organiseren en ondersteunen van activiteiten. Gedetineerden kunnen niet alleen deelnemen aan activiteiten die georganiseerd worden door professionelen, maar ze kunnen ook zelf de activiteiten (mee) organiseren en ondersteunen. Dit sluit aan bij het Strategisch plan betreffende de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden waarin gesteld wordt dat gedetineerden tegen 2020 actief participeren aan de organisatie, uitbouw en bekendmaking van het hulp- en dienstverleningsaanbod in alle gevangenissen.²² In een aantal Vlaamse gevangenissen is dit reeds structureel ingebouwd. Zo heeft het Penitentiair Landbouwcentrum Ruiselede het activiteitenteam (zie ook **de bijdrage van Ongenaert & Bijmens in dit nummer**) en het Penitentiair Landbouwcentrum Hoogstraten de Kerngroep (zie ook **de bijdrage van Buelens en de getuigenissen van kernleden in dit nummer**) die de Vlaamse Gemeenschap bijstaan in het organiseren en ondersteunen van activiteiten. Ook in andere gevangenissen vindt de actieve betrokkenheid van gedetineerden steeds meer ingang (zie ook de bijdrage van **Jans & De Bock en de getuigenissen van de CORT-fatiken van de gevangenis van Dendermonde in dit nummer**). Bijvoorbeeld, in een aantal gevangenissen worden gedetineerden actief ingezet in het groepsonthaal van nieuwe gedetineerden. Gedetineerden weten namelijk zelf het beste hoe het voelt om nieuw te zijn in de gevangenis en aan welke informatie je op dat moment nood hebt. Soms worden hierbij ook gedetineerden ingezet die meertalig zijn zodat zij de informatie kunnen vertalen voor gedetineerden die de Nederlandse taal niet machtig zijn.²³ Daarnaast bieden sommige gevangenissen de mogelijkheid aan gedetineerden om de cursus initiator fitness van de Vlaamse Trainersschool te volgen. Vervolgens kunnen deze gedetineerden een rol opnemen in het begeleiden van de sportactiviteiten in de gevangenis.

Democratische participatie. Door middel van democratische participatie krijgen gedetineerden een stem in hoe het leven in de gevangenis vormgegeven zou kunnen worden. Een voorbeeld van een orgaan dat de democratische participatie van gedetineerden stimuleert is het gedetineerdenoverleg, dat in principe in elke gevangenis in België aanwezig zou moeten zijn (cf. de basiswet²⁴). Hierdoor krijgen gedetineerden de kans inspraak te hebben in aangelegenheden van gemeenschappelijk belang (zie ook **de bijdrage**

van Ruttens over het gedetineerdenoverleg in de gevangenis van Wortel in dit nummer). In Engeland en Wales wordt een onderscheid gemaakt tussen 'prisoner councils' en 'wing forums'. Gedetineerden die lid zijn van een 'prisoner council' (gedetineerdenraad) komen uit verschillende afdelingen en bediscussiëren onderwerpen die van toepassing zijn voor de gehele gevangenispopulatie. De leden van 'wing forums' (vleugelforum) daarentegen komen uit één specifieke afdeling en bespreken onderwerpen die relevant zijn voor die afdeling.²⁵

*Peer-to-peer programma's.*²⁶ Peer support en peer educatie zijn twee soorten peer-to-peer programma's die vaak voorkomen binnen gevangenissen. Het eerste soort peer-to-peer programma, namelijk peer support, omvat 'insider and listener schemes' die georganiseerd worden in gevangenissen binnen het Verenigd Koninkrijk. Via het insider programma bieden gedetineerden informatie, geruststelling en praktische steun aan nieuwe gedetineerden. Gedetineerden verlenen deze ondersteuning tijdens de eerste dagen van detentie. Ook in een aantal Vlaamse gevangenissen wordt geëxperimenteerd met het opzetten van dergelijke onthaalprojecten. In het kader van het Europees project Prisoners' Active Citizenship is er bijvoorbeeld een brochure uitgewerkt door gedetineerden uit de gevangenis van Beveren. Deze brochure biedt een leidraad voor het onthaal van nieuwe gedetineerden door medegedetineerden (zie ook **de bijdrage van Dewaele, Campenaerts & Tijskens in dit nummer**). In de gevangenis van Mechelen werkt men dan weer sinds 2018 met een systeem van 'onthaal-buddy's'. Deze onthaal-buddy's vangen nieuwe gedetineerden op, beantwoorden hun eerste vragen, maken hen wegwijs in de gevangenis en verwijzen hen door naar verschillende diensten. De onthaal-buddy's worden hierbij intensief begeleid door het Centrum voor Basiseducatie (CBE) Open School gedurende 18 bijeenkomsten. Gedurende de helft van zulke bijeenkomst wordt gefocust op communicatievaardigheden; gedurende de andere helft op het voorbereiden en ondersteunen van de onthaal-buddy's. De andere vorm van peer support, namelijk peer-ondersteuning via het listener programma, houdt in dat gedetineerden emotionele ondersteuning bieden aan medegedetineerden. Dit kan plaatsvinden gedurende de hele detentieperiode. Het listener programma werd geïntroduceerd in gevangenissen binnen het Verenigd Koninkrijk om het

22 Vlaamse regering, 2015, Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: Strategisch plan 2015-2020, 39. Geraadpleegd via https://www.departementwvg.be/sites/default/files/media/documenten/strap_gedetineerden_2015_2020_definitief.pdf

23 VD. Brosens, F. Croux, B. Claes, S. Vandeveldel en L. De Donder, "An organizational analysis of foreign national prisoners' participation possibilities in Flanders (Belgium)", Journal of Prison Education and Reentry 2019-2020, 144-161.

24 Art. 7 Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005, 2.815.

25 E. Solomon en K. Edgar, Having their say: The work of prisoner councils, London: Prison Reform Trust, 2004.

26 Voor meer informatie over peer-to-peer programma's in gevangenissen: zie D. Brosens en L. De Donder, "Peer-to-peer leren en ondersteuning: Ook mogelijk in gevangenissen!"; Panopticon, 2017, 142-146.

Tabel 1. Passieve en actieve rollen van gedetineerden binnen de thematische classificatie**

ACTIEF BURGERSCHAPSACTIVITEIT	ROL GEDETINEERDEN		
		Passief	ACTIEF
DEELNEMEN AAN / ORGANISEREN EN ONDERSTEUNEN VAN ACTIVITEITEN	Individueel	Invullen van een kruiswoordraadsel of sudoku op cel	Ontwikkelen van een kruiswoordraadsel of sudoku voor andere gedetineerden
	Groep	Deelnemen aan een quiz, sportactiviteit,...	Organiseren van een quiz of sportactiviteit voor medegedetineerden (vb. activiteit bekendmaken, deelnemerslijst opstellen, de activiteit begeleiden)
DEMOCRATISCHE PARTICIPATIE	Individueel	Het verslag van een bijeenkomst van het gedetineerdenoverleg lezen	Stemmen voor een vertegenwoordiger voor het gedetineerdenoverleg (hypothetisch voorbeeld)
	Groep	Naar een infomoment gaan over de werking van het gedetineerdenoverleg	Een vertegenwoordiger zijn in het gedetineerdenoverleg
PEER-TO-PEER PROGRAMMA	Individueel	Praktische en/of emotionele ondersteuning krijgen van een medegedetineerde	Praktische en/of emotionele ondersteuning bieden aan een medegedetineerde
	Groep	Ondersteuning krijgen van een peer mentor tijdens een groepsles	Een peer mentor zijn tijdens een groepsles of betrokken zijn als onderzoeker in een peer-onderzoek
ACTIVITEITEN MET VRIJE BURGERS	Individueel	Individuele ondersteuning krijgen van een vrijwilliger bij het leren lezen en schrijven	Ondersteuning bieden aan studenten van buiten de gevangenis
	Groep	Ondersteuning krijgen van vrijwilligers of universiteitsstudenten tijdens groepslessen	Helpen met het organiseren van activiteiten waarbij vrije burgers in de gevangenis komen (vb. deelnemerslijst opstellen, catering verzorgen)

aantal zelfmoordpogingen terug te dringen,²⁷ maar is nog niet aanwezig in Belgische gevangenis.

Het tweede soort peer-to-peer programma, namelijk peer educatie, kan onder meer inhouden dat gedetineerden andere gedetineerden leren lezen en schrijven. Dit gebeurt bijvoorbeeld binnen het Toe-by-Toe programma in Engeland.²⁸ Uit een internationale review blijkt dat peer educatie in gevangenis het vaakst focust op gezondheidsthema's zoals de

preventie van HIV. Een voorbeeld van een educatief programma waarbij peers ingezet worden is het Ierse 'Health and First Aid prison volunteer scheme'. In samenwerking met het Rode Kruis krijgen gedetineerden een intensieve training bestaande uit 7 modules. Daarna worden ze peer-to-peer leerkrachten die hygiëne, gezondheid en EHBO promoten onder hun medegedetineerden. Zo kunnen ze bijvoorbeeld een gezondheidscampagne opzetten rond tuberculose of buikgriep. Daarnaast worden deze gedetineerden

** De tabel is grotendeels gebaseerd op D. Brosens, F. Croux en L. De Donder, Prisoners' active citizenship: An insight in European prisons, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2018.

27 C. Perrin en N. Blagden, "Movements towards desistance via peer-support roles in prison" in L.S. Abrams et al. (eds.), The voluntary sector in prisons: Encouraging personal and institutional change, New York, Palgrave MacMillan, 2016, 115-142.

28 Ibid.

ook ingezet om bestaande preventiematerialen om te zetten in begrijpbare taal en te vertalen in talen die frequent voorkomen binnen de muren van de gevangenis.²⁹

Activiteiten waarbij vrije burgers binnen gebracht worden in de gevangenis. Tot slot brengen verschillende landen vrije burgers in de gevangenis om samen met gedetineerden een bepaalde activiteit te doen. Ook in Vlaamse gevangenissen gebeurt dit. Denk hierbij aan projecten van onder andere De Rode Antraciet zoals Parlé Détiné, Rondon Prison of Kaffee Prison waarbij burgers de mogelijkheid krijgen een gevangenis te bezoeken en in gesprek te gaan met gedetineerden over uiteenlopende thema's. Een specifiek voorbeeld dat in dit nummer van Fatik aan bod komt is de getuigenis van een lid van een ervaringsdeskundige op het vlak van (het overwinnen van) een middelenverslaving. Hij komt maandelijks met een aantal lotgenoten naar de gevangenis van Mechelen om gesprekken te voeren met gedetineerden die een verslaving willen overwinnen (zie **de getuigenis van Bert in dit nummer**).³⁰ Daarnaast nemen in verschillende gevangenissen gedetineerden en teams van buiten het tegen elkaar op in een voetbal-, basketbal-, badminton- of pingpongwedstrijd. Ook op het gebied van onderwijs zijn er voorbeelden te vinden in Vlaamse gevangenissen. Zo volg(d)en in de gevangenissen van Beveren, Hasselt en Leuven-Centraal gedetineerde studenten en universiteitsstudenten samen les.³¹ Sinds een aantal academiejaren worden tijdens de lessen in de gevangenis van Beveren ook penitentiaire bewakingsassistenten betrokken als cursisten. De rol die gedetineerden opnemen binnen elk van deze activiteiten kan variëren tussen eerder passief en actief. In tabel 1 staan een aantal voorbeelden. We maken hierbij ook een onderscheid tussen activiteiten die gericht zijn op individuen en activiteiten gericht op groepen.

Formele en informele vormen van actief burgerschap

Tot slot kan er ook een onderscheid gemaakt worden tussen formele en informele vormen van actief burgerschap. Formeel wil zeggen dat het georganiseerd en ondersteund wordt door professionelen. Alle voorbeelden die aangehaald

werden binnen de thematische classificatie vallen hieronder. Deze formele vormen van actief burgerschap kunnen georganiseerd worden als kortdurende projecten, maar daarnaast is er de mogelijkheid om ze structureel te implementeren. Kortdurende projecten bieden de kans te experimenteren met nieuwe ideeën en dingen uit te proberen. Een voorbeeld hiervan is dat men probeert om een gedetineerde in te zetten als peer mentor tijdens een les of gedetineerden voor de eerste keer een activiteit laat organiseren voor medegedetineerden. Wanneer deze ideeën deel gaan uitmaken van de dagelijkse werking, spreken we eerder van duurzame, structureel geïmplementeerde vormen van actief burgerschap. Dit is bijvoorbeeld wanneer de vertegenwoordigers van een gedetineerdenoverleg elke maand samenkomen of wanneer men continu een groep van gedetineerden heeft die activiteiten ondersteunen en organiseren.

Daarnaast gebeurt ook veel op een informele, niet-georganiseerde manier. Zo bestaan er informele vormen van peer support waarbij gedetineerden andere gedetineerden informeren over allerlei aspecten (vb. hoe en wanneer rapportbriefjes schrijven, hoe in te schrijven voor activiteiten, wetgeving). Het verkrijgen van deze informatie is zeker voor nieuwe gedetineerden belangrijk. Naast celgenoten spelen penitentiaire bewakingsassistenten hierin een belangrijke rol. Penitentiaire bewakingsassistenten kunnen bijvoorbeeld op een informele manier gedetineerden uitleg geven over praktische zaken, aan gedetineerden vragen of ze een scheidsrechter willen zijn tijdens een sportwedstrijd of welke suggesties ze hebben om de werking van de werkhuizen te verbeteren.³²

Hebben alle gedetineerden de mogelijkheid een rol als actief burger op te nemen?

Uit een onderzoek uitgevoerd in de gevangenis van Gent blijkt dat veroordeelden en dus gedetineerden die al gedurende een langere tijd in de gevangenis verblijven, het vaakst een actieve rol opnemen.³³ Nieuwe gedetineerden en niet-Belgische gedetineerden daarentegen vallen meestal uit de boot. Deze groepen stimuleren om een rol als actief burger

29 A. Mehay en R. Meek, "The development of a peer-based approach for promoting prisoner health in an English male young offender institution" in L.S. Abrams et al. (eds.), *The voluntary sector in prisons: Encouraging personal and institutional change*, New York, Palgrave MacMillan, 2016, 143-170.

30 Hij verbleef eerder ook in de gevangenis en de gespreksgroepen kunnen in die zin ook als een vorm van peer support beschouwd worden.

31 Voor meer informatie over het samen leren in detentie project in de gevangenis van Beveren, zie: A.-S. Vanhouche, C. Vanquekelberghe en J. Robberechts, "Onderwijs binnenstebuiten gekeerd? Een verkennend onderzoek naar ervaringen van gedetineerden en universiteitsstudenten die samen leren in detentie", Fatik, 2018, afl. 158, 25-32.

32 Zie ook D. Brosens, L. De Donder, J. Mievis, F. Salhi en L. Van Roy, *Inpraak en participatie van gedetineerden in de gevangenis van Gent*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2016.

33 Ibid.

op te nemen vereist extra inspanningen. Als we de link leggen met de verschillende dimensies van actief burgerschap die geformuleerd zijn door de Europese Commissie (namelijk de affectieve, cognitieve en pragmatische dimensie)³⁴, kunnen we stellen dat het eerst en vooral belangrijk is te werken aan de affectieve dimensie. Dit houdt in dat individuen pas een rol als actief burger opnemen wanneer ze zich betrokken voelen bij de samenleving of gemeenschap waartoe ze theoretisch behoren. Een gedetineerde dient zich met andere woorden eerst betrokken te voelen bij de gevangenisgemeenschap. Aangezien het een tijd duurt voordat gedetineerden zich aanpassen aan het gevangenisleven, hebben nieuwe gedetineerden niet altijd een wens om meteen een actieve rol op te nemen. Nieuwkomers hebben vaak andere zaken aan hun hoofd: Hoe kan ik mijn woning behouden? Wie zorgt er voor mijn kinderen? Hoelang zal ik in de gevangenis moeten blijven? Zal ik veroordeeld worden? etc. Ook voor niet-Belgische gedetineerden is het niet altijd vanzelfsprekend zich betrokken te voelen in de gemeenschap in de gevangenis. Zij krijgen, naast de klassieke 'pains of imprisonment' waarmee alle gedetineerden geconfronteerd worden, nog eens te maken met extra problematieken, zoals taalproblemen, problemen in het onderhouden van contact met hun familie en vrienden en migratieproblemen.³⁵

Een volgende dimensie van actief burgerschap is de cognitieve dimensie. Dit houdt in dat individuen en groepen nood hebben aan basisinformatie en kennis zodat ze actie kunnen ondernemen.³⁶ Gedetineerden dienen met andere woorden geïnformeerd te worden over welke actieve rollen zij kunnen opnemen binnen de muren van de gevangenis en welk stappen ze hiertoe dienen te ondernemen. Zowel bij nieuwe gedetineerden als niet-Belgische gedetineerden vormt dit een uitdaging. Belangrijk hierbij te vermelden is dat voornamelijk het informeren van niet-Belgische gedetineerden die geen Nederlands spreken een uitdaging is. Er zijn ook niet-Belgische gedetineerden die al gedurende een langere tijd in België verblijven en vlot Nederlands spreken.³⁷ Pas wanneer een individu voldoende informatie en kennis heeft over welke rollen opgenomen kunnen worden en hoe, bereikt iemand de pragmatische dimensie van actief burgerschap,

namelijk het effectief ondernemen van actie en het opdoen van ervaringen.³⁸ Met andere woorden: ze nemen effectief deel aan activiteiten ter bevordering van actief burgerschap in de gevangenis.

Zijn we op weg naar een actief burgerschapscultuur in onze gevangenissen?

De laatste jaren leveren professionelen in verschillende Vlaamse en Brusselse gevangenissen steeds meer inspanningen om gedetineerden aan te spreken op hun talenten en verantwoordelijkheden. Hierdoor worden gedetineerden niet meer louter gezien als passieve gebruikers van diensten, maar eerder als actieve bijdragers aan het activiteiten aanbod.³⁹ Ook beleidsmatig wordt voor deze weg gekozen. Denk hierbij aan het Strategisch plan betreffende de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (2015-2020) waarin gesteld wordt dat gedetineerden actief betrokken moeten worden bij de organisatie, uitbouw en bekendmaking van het hulp- en dienstverleningsaanbod in alle gevangenissen of aan de Basiswet die het gedetineerdenoverleg in het leven heeft geroepen. Ondanks deze inspanningen en beleidsmatige keuzes blijft het een hele uitdaging om actief burgerschapsmogelijkheden te creëren voor alle gedetineerden die dat wensen, maar hierin barrières ervaren. Voornamelijk nieuwkomers en niet-Belgische gedetineerden die de Nederlandse taal niet machtig zijn vallen vaak uit de boot. Ook voor arresthuizen die te maken hebben met een groot verloop is het niet vanzelfsprekend om gedetineerden op een actieve manier te betrekken bij het leven in de gevangenis. Daarnaast wordt vaak gedacht dat experimenteren en nieuwe zaken uitproberen extra investeringen vraagt. Maar het inzetten van gedetineerden als actieve burgers is juist het aanboren van vaak onderbenutte middelen die reeds aanwezig zijn binnen de gevangensismuren, namelijk gedetineerden zelf⁴⁰ en hun talenten.

Bij de implementatie van actief burgerschap in gevangenissen dient ook gezocht te worden naar een evenwicht tussen het geven van vertrouwen aan

34 European Commission, Education and active citizenship in the European Union, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Commission, 1998.

35 M. Barnoux en J. Wood, "The specific needs of foreign national prisoners and the treat to their mental health from being imprisoned in a foreign country", Aggression and Violent Behavior, 2013, 240-246; H.S. Bhui, Foreign national prisoners: Issues and debates, Londen, Sage, 2009.

36 European Commission, Education and active citizenship in the European Union, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Commission, 1998.

37 D. Brosens, F. Croux, S. Vandeveldde, B. Claes en L. De Donder, "Participatie van niet-Belgische gedetineerden in Vlaamse en Brusselse gevangenissen: Een helikopteroverzicht van acties en projecten", Fatik, 2017, afl. 156, 4-15.

38 European Commission, Education and active citizenship in the European Union, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Commission, 1998.

39 K. Edgar, J. Jacobson, en K. Biggar, Time Well Spent: A Practical Guide to Active Citizenship and Volunteering in Prison, 2011, Londen, Prison Reform Trust.

40 Ibid.

Artikel

gedetineerden en het bewaken van de veiligheid in de gevangenis.⁴¹ Elke gevangenis krijgt immers weleens te maken met gedetineerden die het vertrouwen dat ze krijgen schenden. Nochtans duidt internationaal onderzoek op de voordelen van actief burgerschap. Zo kan het onder meer bijdragen aan het versterken van samenwerkingsvaardigheden, betere relaties tussen professionelen en gedetineerden⁴² en een stabiele en rustige detentieomgeving. Een verdere uitbreiding of implementatie van actief burgerschap in de gevangenis vraagt om sterke managers en beleidsmakers die deze meerwaarde inzien. Ook penitentiaire bewakingsassistenten kunnen een rol opnemen in de ontwikkeling en implementatie van actief burgerschap.⁴³ Een open communicatie over wat er zal gebeuren, waarin afspraken gemaakt

worden die rekening houden met de noden, wensen, verwachtingen en bezorgdheden van het bewakend kader, is hierbij belangrijk.⁴⁴ Op deze manier kunnen alle actoren die aanwezig zijn in de gevangenis (directie, penitentiaire bewakingsassistenten, hulp- en dienstverleners, gedetineerden, etc.) samenwerken aan een gedragen visie over actief burgerschap. Ook het zichtbaar maken van successen is van essentieel belang om de kennis over actief burgerschap en wat het kan realiseren te vergroten. Deze succesverhalen moeten iedereen in de gevangenis bereiken, dus zowel gedetineerden als personeel. Het verspreiden van posters, nieuwsbrieven, berichten via het intranet en updates die gegeven worden tijdens meetings kunnen hiertoe bijdragen.⁴⁵

41 Ibid.

42 D. Brosens, F. Croux, en L. De Donder, Prisoners' active citizenship: An insight in European prisons, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2018.

43 K. Edgar, J. Jacobson en K. Biggar, o.c.

44 D. Brosens en F. Croux, Prisoners' active citizenship: Evaluation of the PAC-learning areas, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2019.

45 K.M. Auty, C. Taylor, M. Bennallick en N. Champion, Involve, improve, inspire: Evaluation of a learner voice programme piloted in eight prisons to develop rehabilitative cultures, London, Prisoners' Education Trust, 2016.

De winst van participatief werken toegelicht vanuit een praktijkvoorbeeld: Het activiteitenteam

Isabel Ongenaert¹ & Aurelia Bijmens²

In deze bijdrage lichten we de werking en de uitdagingen van het activiteitenteam³ in het Penitentiair Landbouwcentrum te Ruiselede (hierna PLC) toe. Het activiteitenteam is een groep van zes gedetineerden die actief meedenkt en -helpt bij de organisatie van activiteiten. Het gaat om activiteiten voor de 56 mannelijke gedetineerden die op het einde van hun straf in het PLC verblijven. Het PLC is een open inrichting voor veroordeelden die niet vluchtgevaarlijk zijn, in groepsverband kunnen leven, gerechtigd zijn om in België te verblijven en willen werken. Het is een plaats waar gedetineerden zich op een intensieve manier voorbereiden op hun terugkeer naar de maatschappij.

De werking en de uitdagingen van het activiteitenteam benaderen we vanuit het perspectief van wie woont en wie werkt in het PLC. We belichten de **meerwaarde** van een participatief beleid en wat dit concreet betekent voor de gedetineerden en het personeel. We hopen een inspiratiebron te zijn voor andere gevangnissen. Daarnaast willen we **de winst van participatief werken** voor de doelgroep, de organisatie en een maatschappij verduidelijken.

Logischerwijs is dit artikel op participatieve wijze tot stand gekomen via interviews en feedbackmomenten. De inhoud omvat ruim 30 verschillende stemmen van mensen die wonen en werken in het PLC. De respondentengroep bestaat uit penitentiaire bewakingsassistenten (hierna PBA's), gedetineerden, leden van het activiteitenteam, begeleiders van het activiteitenteam, de leden van de psychosociale

dienst (hierna PSD) en de leden van het directieteam. Via interviews verzamelden we hun mening over participatie en de werking van het activiteitenteam.

De werking van het activiteitenteam

Het concept van "het activiteitenteam" is ontstaan in 2012 en maakt sindsdien een groeiproces door. Tot op de dag van vandaag evolueert de werking van het activiteitenteam. Hieronder wordt onze motivatie, de werkwijze en het resultaat omschreven.

Onze motivatie: waarom een activiteitenteam?

De medewerkers van het Vlaams Overlegteam⁴ (hierna: VLOT) vertrekken vanuit de idee dat gedetineerden die zich terug mens voelen **beter voorbereid zijn om te re-integreren** in de maatschappij. Met de werking van het activiteitenteam staan ze op een participatieve manier in verbinding met mensen. Ze baseren zich hiervoor op de hypothese van het herstelgericht werken die stelt dat:

*"Human beings are happier, more cooperative and productive, and more likely to make positive changes in their behavior when those in positions of authority do things with them, rather than to them or for them."*⁵

Het geloof dat gedetineerden over heel wat **talenten** beschikken was het vertrekpunt om een activiteitenteam op te starten. De medewerkers van het VLOT en de gevangenisdirectie waren overtuigd dat het betrekken van gedetineerden bij de

1 Isabel Ongenaert is beleidscoördinator hulp- en dienstverlening aan gedetineerden van de Vlaamse Gemeenschap werkzaam in het Penitentiair Landbouwcentrum Ruiselede.

2 Aurelia Bijmens is onderwijscoördinator van het Vlaams Ondersteuningscentrum voor Volwassenenonderwijs (VOCVO) werkzaam in het Penitentiair Landbouwcentrum Ruiselede, de gevangenis van Ieper en de gevangenis van Gent.

3 Naast de werking van het activiteitenteam zijn er nog andere participatievormen in het PLC aanwezig zoals de werking van het gedetineerdenoverlegorgaan of het werken op de gevangenisboerderij. De reikwijdte van dit artikel is de werking van één praktijkvoorbeeld: het activiteitenteam.

4 Het Vlaams Overlegteam staat in voor de operationele uitwerking van het groepsaanbod in het PLC. Het VLOT bestaat uit 8 leden: 2 organisatieondersteuners (CAW), 2 trajectbegeleiders (CAW), 1 onderwijscoördinator (VOCVO), 1 sportfunctionaris (De Rode Antraciet), 1 cultuurfunctionaris (De Rode antraciet) en 1 beleidscoördinator (Vlaamse Overheid).

5 T. Wachtel, Defining Restorative, z.d., Bethlehem, PA: International Institute for Restorative Practices. Geraadpleegd via <https://www.iirp.edu/restorative-practices/defining-restorative/>.

Getuigenis uit het werkveld

organisatie van activiteiten een grote meerwaarde kon betekenen. De keuze om participatief te werken biedt de bewoners groeikansen op vlak van zelfwaarde, verantwoordelijkheid en vaardigheden.

Onze werkwijze: hoe functioneert het activiteitenteam?

Per kalenderjaar vinden drie modules van het activiteitenteam (hierna soms A-team) plaats. Eén module duurt vier maanden. Binnen deze periode gaan zes gedetineerden als team aan de slag.

Twee professionele medewerkers van het VLOT begeleiden hen hierbij. Afwisselend nemen de organisatieondersteuners (van het Centrum Algemeen Welzijnswerk – hierna CAW), de cultuurfunctionaris en/of de sportfunctionaris (van De Rode Antraciet) deze begeleiding met twee personen op.

Geïnteresseerde gedetineerden kunnen zich voor de start van een nieuwe module kandidaat stellen. Het functieprofiel beschrijft de verwachtingen op het vlak van houding, gedrag en waarden en inhoud van het lidmaatschap. Dit is een instrument bij screening van kandidaten en een leidraad voor de teamsamenwerking. Er staan **vijf basiswaarden** centraal: open en eerlijke communicatie, verantwoordelijkheid, open houding, engagement en respect. De gedetineerden die lid worden van het A-team engageren zich om deze waarden uit te dragen.

Na de kandidaatstelling volgt een gesprek met de A-teambegeleiders waarbij vooral gepeild wordt **naar hun motivatie en hun talenten**. Uit de kandidaten worden zes gedetineerden geselecteerd. Dit gebeurt op basis van het gesprek en bijkomende informatie van de psychosociale dienst en de individuele hulpverleners van Justitieel Welzijnswerk. De selectie wordt finaal afgetoetst bij de gevangenisdirectie. In praktijk start het team meestal met een aantal leden uit de vorige module en een aantal nieuwe mensen. Ieder lid van het A-team kan kiezen om verantwoordelijk te zijn voor een bepaald thema of specifieke activiteit zoals bijvoorbeeld onderwijs of kinderbezoek. Ze

worden op die manier verbonden aan een persoonlijke medewerker van het VLOT.

Twee professionele medewerkers (van het CAW en/of De Rode antraciet) coördineren de werking van het team. Tijdens de module **organiseren ze samen activiteiten** maar wordt er ook frequent vergaderd. Iedere module begint met een opstartvergadering. Tweewekelijks is er een overleg met de A-teambegeleiders met aandacht voor de groepsdynamiek. Tussentijds kan het A-team zelfstandig vergaderen en activiteiten voorbereiden. Na

één maand wordt een teambuildingsmoment voorzien om elkaar beter te leren kennen en het teamgevoel te versterken. Halverwege de module worden er individuele gesprekken gehouden, waarin de talenten en werkpunten van de gedetineerden centraal staan. Zowel tijdens als op het einde van de module bestaat de mogelijkheid voor een individueel gesprek. Dit kan op vraag van de A-teambegeleiders of van het A-teamlid. Daarnaast zijn er tijdens de uitvoering van activiteiten

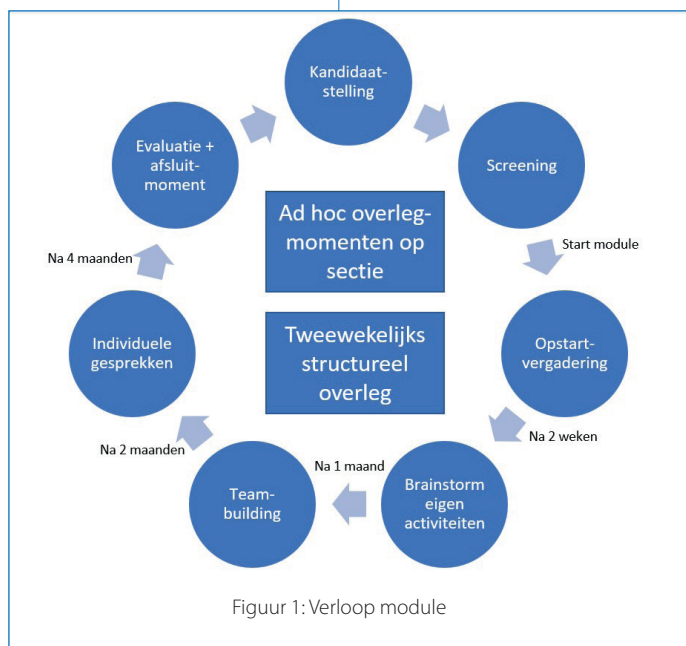
meerdere contactmomenten die informeel van aard zijn. De module wordt afgesloten met een evaluatievergadering.

De werking van het activiteitenteam is uitgeschreven in een draaiboek met bijhorende sjablonen.⁶ Het draaiboek vertrekt vanuit zes doelstellingen:

- participatie en inspraak over het aanbod in de gevangenis verhogen;
- het inzetten van vaardigheden en talenten;
- het opnemen van verantwoordelijkheden;
- beter zicht krijgen op noden en behoeften;
- de persoonlijke ontwikkeling stimuleren;
- de re-integratie in de samenleving bevorderen.

Het resultaat: wat doet het activiteitenteam precies?

Leden van het activiteitenteam zetten hun talenten en vaardigheden in en organiseren mee het hulp-

⁶ Het draaiboek met uitleg en sjablonen is verkrijgbaar bij de auteurs. Het bevat voorbeelden zoals een taakfiche, de taakverdeling, een schematische voorstelling van een module, een folder en het functieprofiel.

Getuigenis uit het werkveld

dienstverleningsaanbod in de gevangenis.

Het activiteitenteam:

- ondersteunt het aanbod van de medewerkers van het VLOT;
- organiseert (eigen) activiteiten;
- neemt taken op (logistiek, praktisch, administratief);
- is een aanspreekfiguur voor en vertegenwoordigt medegedetineerden;
- zet zich in voor doelgroepen buiten de gevangenis.

De leden van het activiteitenteam:

- zetten actief hun capaciteiten in;
- nemen verantwoordelijkheid op;
- ontwikkelen nieuwe vaardigheden;
- groeien op persoonlijk vlak;
- leren wat engagement, open houding en respect is.

Concreet worden **activiteiten voor en door gedetineerden georganiseerd**. Enerzijds vinden activiteiten plaats onder begeleiding van professionele medewerkers van het VLOT. Zij kunnen voor de totstandkoming van hun aanbod rekenen op de hulp van een A-teamlid. Zo kan bijvoorbeeld de onderwijscoördinator beroep doen op zijn A-teamlid bij de promo en ondersteuning van het onderwijsaanbod. Dit bevat het grootste deel van het takenpakket van het A-team. Ondersteunde taken die gedetineerden opnemen zijn bijvoorbeeld: de deelnemerslijsten voor sport opmaken, het klaarzetten van de zaal bij een *parlé détiné*⁷, het klaarleggen van voetbalspullen, een workshop filosoferen achter tralies bekendmaken, mee een activiteit voorbereiden met de vrijwilligers van het kinderbezoek, een overleg rond de bibliotheekwerking bijwonen, ... Anderzijds nemen de A-teamleden ook taken zelfstandig op en organiseren ze activiteiten zonder aanwezigheid van professionele medewerkers. Voorbeelden hiervan zijn: een quiz opstellen en organiseren, een sportief parcours bedenken en begeleiden, een actie voor het goede doel bedenken en realiseren (zoals bijvoorbeeld de Warmste week), de spelletjeskast op orde houden, kaarttornooien op sectie organiseren, nieuwkomers informeren over de hulp- en dienstverlening, ...

Daarnaast vinden **uitwisselingen tussen externe organisaties en de A-teamleden** plaats. Het activiteitenteam kan een specifieke doelgroep uitnodigen in het PLC om voor hen een activiteit te organiseren. Zo was er bijvoorbeeld een groep asielzoekers en een groep van mensen met een

beperking te gast in het PLC. Het A-team gaf hen een rondleiding in de gevangenis, maakten samen met hun gasten een middagmaal en speelden oude volksspelen. Op hun beurt bezocht het activiteitenteam de instelling van deze beide groepen. De gedetineerden geven ook uitleg aan externe groepen die op bezoek komen in het PLC. Dit zijn bijvoorbeeld groepsbezoeken van studenten, vrijwilligers, hulpverleners of vrije burgers. Zij nemen deel aan een groepsactiviteit of krijgen een rondleiding. Op deze manier krijgen gedetineerden terug aansluiting met de samenleving.

Meerwaarde op verschillende niveaus

Waarom kiezen voor een participatief beleid?

We stelden deze vraag aan onszelf en aan onze respondenten. Uit de gesprekken blijkt dat de meerwaarde van de werking van het activiteitenteam zich uit op verschillende niveaus, namelijk op het niveau van de gedetineerden, het personeel en het gevangenisstelsel.

Op het niveau van de gedetineerden

Als eerste niveau onderscheiden we **het niveau van de gedetineerden**. Wat betekent het nu voor de doelgroep waarmee we dagelijks aan de slag gaan? Het antwoord hanteert twee invalshoeken: de gedetineerden als populatie en de gedetineerden betrokken bij het activiteitenteam.

De populatie in het algemeen

Een participatief beleid dat focust op de organisatie van activiteiten zorgt voor een **aanbod dat beter op maat is voor de doelgroep**. De gedragenheid voor het aanbod hulp- en dienstverlening is hierdoor groter en resulteert in meer inschrijvingen en hogere deelnamecijfers. De bevroegde gedetineerden spraken vol lof over de georganiseerde activiteiten en vooral over het kinderbezoek waar het activiteitenteam zich voor inzet. De inzet van het A-team bij de organisatie van de activiteiten wordt over het algemeen geapprecieerd door de andere gedetineerden. Het activiteitenteam wordt gezien als een **extra laagdrempelige informatiebron**, waardoor ze sneller en beter op de hoogte zijn. Ook het onthaal van nieuwe gedetineerden door een A-teamlid (die aanzien wordt als 'een gelijke') heeft een grote meerwaarde en is een vorm van *peer support*. De meeste gedetineerden geven aan dat ze bij het activiteitenteam terecht kunnen om zelf suggesties te doen over het aanbod, wat inspraak en betrokkenheid genereert (al is dit ook een blijvend werkpunt, zie uitdagingen).

⁷ Dit is een gespreksnamiddag met externe burgers.

Getuigenis uit het werkveld

Tot slot dragen de activiteiten en het activiteitenteam bij aan het leven in de groepsgemeenschap en een **meer menswaardig bestaan**. Om de zoveel tijd blaast er een nieuwe wind door de sectie. Dat wakkert de persoonlijke interesses van de gedetineerden aan. Ze leren nieuwe zaken kennen en de gedetineerden worden herinnerd aan het feit dat er meer is dan de wereld binnen detentie. De verschillende activiteiten trekken de wereld van de gedetineerden op kleine schaal terug open.

De leden van het activiteitenteam

Op *individueel vlak* draagt hun deelname aan het activiteitenteam bij tot een **zinnvolle invulling van hun detentie**, wat volgens het A-team hun kans op een betere re-integratie in de samenleving vergroot. De gedetineerden blijven hierdoor actief en nuttig bezig. Ze zetten sociale vaardigheden in. Door deel te nemen aan het A-team hebben ze terug een doel en voelen ze zich meer betrokken bij de organisatie van het gevangenisleven. Deze **betrokkenheid** zorgt voor een meer gedragen beleid. Daarnaast geeft het de gedetineerden een goed gevoel iets te kunnen betekenen voor de medemens. Zo proberen ze via hun inzet in het activiteitenteam de leefgemeenschap te verbeteren.

Verder wordt het belang van sociaal contact met anderen enorm benadrukt. Deelname aan het activiteitenteam creëert een extra **vorm van intermenselijk contact in een niet evidente context**. Respondenten geven aan dat dit heel wat teweeg brengt: enerzijds het contact op zich en anderzijds de kwaliteiten die men hierdoor ontdekt en (verder) ontwikkelt. De leden van het activiteitenteam hebben, naast gesprekken met justitieel personeel of medegedetineerden, meer ontmoetingen met mensen van buiten de gevangenis. Verbinding maken met mensen van verschillende milieus, culturen en generaties vraagt vaak een andere stijl van omgaan en communiceren met elkaar. Naast bijeenkomsten met burgers van buiten de muren, hebben de A-teamleden meer afspraken met de verschillende diensten van de gevangenis, wat de kennis over de gevangeniscontext duidelijk vergroot. Tot slot beschrijven de A-teamleden het contact tussen hen en de begeleiders van het A-team als diepgaand en menselijk van aard. De gedetineerden geven aan zichzelf te kunnen zijn in het bijzijn van hun begeleiders.

De A-teamleden geven aan dat de grootste meerwaarde voor zichzelf hun persoonlijke groei is. Dit impliceert namelijk een positief effect op hun zelfwaardering, wat voor hen fundamenteel is. Dit staat in schril contrast met het gevangenisleven dat ze beschrijven als ingrijpend door de opgelopen detentieschade. Ze hebben daarentegen nood aan vertrouwen, leerkansen en verantwoordelijkheden.

Dit vergroot volgens hen de kans om beter te re-integreren en zich na vrijlating niet gevangen te voelen in de maatschappij waarin ze niet (meer) meekunnen.

Door deelname aan deze participatievorm ontwikkelen de leden van het activiteitenteam verschillende **talenten en vaardigheden** die ze zowel op professioneel als persoonlijk vlak kunnen inzetten. De vaardigheden zijn heel uiteenlopend: van leren vergaderen, samenwerken, communiceren, organiseren, omgaan met afspraken en stiptheid, luisteren naar elkaar, spreken voor een groep tot **het terug bewust leren opnemen van verantwoordelijkheden**. Door deze vaardigheden zelf toe te passen worden de leden van het activiteitenteam geconfronteerd met verschillende (kleine en grote) succeservaringen die een boost geven aan het zelfbeeld. Ze leren samen ergens voor gaan, met mensen aan hun zijde die in hen geloven. Ze leren daarbij ook hun grenzen te verleggen. De A-teamleden geven aan dat ze het gevoel hebben dat naar hen geluisterd wordt en dat ze via dit medium *echt* inspraak hebben. Verder creëert het activiteitenteam een platform waar gedetineerden zich terug menselijk behandeld voelen. Zo getuigt één van respondenten dat de begeleiders "*de mensen zijn die mij weer mens gemaakt hebben*". De begeleiders van hun kant schetsen dat het hoofdzakelijk gaat over het feit dat gedetineerden verklaren dat ze zich naar waarde geschat voelen, zich **terug mens voelen** en dat een **evenwaardige behandeling de grondstof is voor positieve verandering bij de doelgroep**.

Op niveau van het personeel

De inbreng van gedetineerden verrijkt het gevangenisleven. Het komt zowel de mensen die er leven als zij die er werken ten goede. *De meerwaarde voor het personeel* is dus het tweede niveau dat we onderscheiden.

De respondenten waarderen de betrokkenheid van de gedetineerden met de inrichting. Deze betrokkenheid **bevordert de samenwerking**, ook met de PBA's. Personeelsleden kunnen ook voorstellen voor de organisatie van het aanbod doen. Het ondernemen van activiteiten en samen iets realiseren zorgt voor een gevoel van voldoening en een aangename sfeer in het samen leven en het samen werken. De A-teamleden zijn **een hulp voor PBA's** en personeel van de Vlaamse Gemeenschap. Ze nemen concrete taken op en ontlasten medewerkers.

Het zien groeien van gedetineerden motiveert personeel. De gedetineerden zijn zichtbaar meer betrokken bij het creëren van een positief leefklimaat en worden bewust gemaakt van hun mogelijkheden na detentie. De kracht van het concept ligt volgens enkele respondenten in het contact met mensen van buiten de gevangenis. Hiermee bedoelen ze zowel

Getuigenis uit het werkveld

de medewerkers en vrijwilligers van de Vlaamse Gemeenschap als de personen die activiteiten komen verzorgen. Het feit dat het leven binnen op deze manier zinvoller is en er een basis voor het leven buiten de muren wordt gelegd, motiveert het personeel. Ze zien dat participatief werken ervoor zorgt dat gedetineerden verantwoordelijkheden opnemen. Het geeft hen voldoening dat ze op deze wijze mee **een zinvolle bijdrage leveren aan de voorbereiding van re-integratie** van gedetineerden.

Uit de interviews blijkt dat het bewakend personeel de A-teamwerking op zich niet als een last ervaart. Het activiteitenteam wordt steeds opgehaald en goed begeleid door de begeleiders van het A-team. Bovendien is het voor personeelsleden geruststellend dat zij kunnen terugvallen op het team en dit geeft hen ademruimte. Ze kunnen namelijk enkele taken en verantwoordelijkheden doorgeven aan het activiteitenteam. Ze delegeren ook vragen van medegedetineerden aan hen, zeker op momenten dat de PBA voorrang moet verlenen aan andere taken en prioriteiten. Hierdoor **verlaagt de werklast** van het bewakend kader. Het activiteitenteam biedt vaak een extra persoon die mee instaat voor het goede verloop van activiteiten. De (praktische) organisatie van activiteiten komt m.a.w. niet volledig op de schouders van PBA's terecht.

De begeleiders van hun kant geven aan **energie te halen** uit het participatief werken met de gedetineerden. Ze zien hun groeiproces en leren hen op een andere manier kennen. Dit creëert een andere band en meer aansluiting met hun doelgroep. Ook de concrete input voor de invulling van het groepsaanbod maakt hun job aangener. Het bieden van kansen op een evenwaardige manier en de vooruitgang die wordt geboekt, geeft zuurstof en zorgt voor **werkvreugde**.

Op niveau van het gevangenisstelsel

De werking van het activiteitenteam biedt volgens onze respondenten een meerwaarde voor het gevangenisstelsel. De gevangenisdirectie geeft aan dat het activiteitenteam **structuur en omkadering** biedt. Dit betekent dat de organisatie van activiteiten afgebakend en in een duidelijk kader gebeurt. De PSD vindt het positief dat gedetineerden veel taken en verantwoordelijkheden krijgen in het A-team. Ze zien het A-team als een werking die vooral te maken heeft met groei van gedetineerden. De gedetineerden zijn meer betrokken en worden bewust gemaakt van de toekomst. Ze leren oefenen in een mini-maatschappij.

Het activiteitenteam fungeert als **stimulator en drijvende kracht** ter verbetering van de leefgemeenschap. De leden van het A-team stellen expliciet dat ze hun verantwoordelijkheid hiervoor opnemen, wat niet eenvoudig is. Zoals een PBA het verwoordt: "Ze moeten kunnen ingaan tegen de

groep". Als **spreekbuis** voor medegedetineerden kan het activiteitenteam een rol spelen bij het uitleggen en naleven van bepaalde regels binnen het gevangenisregime. De verantwoordelijkheid ligt dan niet enkel bij de PBA's. Via het activiteitenteam kan het personeel communiceren met alle gedetineerden.

Deze vorm van participatie **verhoogt de veiligheid** op sectie. Doordat het activiteitenteam taken opneemt, ontstaat er een betere band tussen hen en het personeel. Het activiteitenteam is er voor en door gedetineerden, wat de **levenssfeer kwalitatief verbetert**.

Het activiteitenteam vormt een extra informatiebron met betrekking tot de werking van de gevangenis voor zowel nieuwe gedetineerden als nieuw personeel. Het is een team dat appreciatie kent. Verschillende respondenten omschrijven hen als de (extra) schakel tussen gedetineerden, PBA's en de medewerkers van de Vlaamse Gemeenschap. Ze treden op als voorbeeldfiguur, aanspreekfiguur, verbindingsfiguur en bemiddelaar.

Alle respondenten geven aan dat de A-teamwerking **een gedragen concept is**. De werking van de gevangenis zelf is gedeeltelijk mogelijk dankzij de inzet van de gedetineerden. De respondenten zien dat de begeleiders veel investeren in het team zoals tijd maken om zaken te bespreken. Gedetineerden geven aan zich minder onderdrukt te voelen en krijgen terug een stem. Voor hen voelt de detentietijd op deze manier menselijker aan en merken ze dat ze nog deel zijn van de maatschappij waar ze constructief hun inbreng kunnen doen.

Er ontstaat **samenwerking, dynamiek en wisselwerking** tussen de gedetineerden en het personeel. Het is belangrijk dat er geluisterd wordt naar de noden bij de doelgroep. Personeelsleden (zowel van DG EPI als van de Vlaamse Gemeenschap) worden uitgedaagd om *out of the box* te denken. Samen creëren gedetineerden en personeel vaak mooie initiatieven, die zonder een participatieve werkwijze niet tot stand zouden komen. De kerstmarkt voor gedetineerden, personeel en hun families ten voordele van het goede doel is hier een mooi voorbeeld van. Ook het bezoek aan een instelling voor mensen met een beperking en de uitwisseling tussen deze kwetsbare doelgroepen is een unieke gebeurtenis.

Uitdagingen voor een participatief beleid

Een participatief beleid uitwerken binnen een gevangeniscontext brengt verschillende uitdagingen met zich mee. Deze stellen zich op allerlei niveaus en uiten zich op verschillende manieren. Onze respondenten haalden verscheidene uitdagingen

Getuigenis uit het werkveld

aan, elk vanuit zijn of haar persoonlijk (professioneel) standpunt. Enkele uitdagingen zien we expliciet als randvoorwaarden, waarmee een participatief beleid staat of valt.

Creatieve aanpak en constante afstemming

Vooreerst willen we meegeven dat veel van onze respondenten ook binnen een gesloten regime de mogelijkheden zien om een participatief beleid uit te werken. Participatief werken is volgens hen **mogelijk in andere regimevormen** als er voldoende rekening wordt gehouden met de extra uitdagingen die de specifieke (gesloten) context met zich meebrengt. Men is er zich evenwel van bewust dat de invulling van deze vorm van participatie zal verschillen van de A-team-werking in het PLC.

De bijkomende uitdagingen binnen andere gevangenisregimes ligt volgens de respondenten in het feit dat andere gevangenisregimes een meer gedifferentieerde populatie (naar feiten, problematieken, talen en culturen) huisvesten dan het PLC, de gevangenisregimes grootschaliger zijn en de bewegingen er minder vrij zijn. Een gesloten regime vraagt dus een creatieve aanpak, waarbij **goede communicatie tussen alle betrokkenen** de sleutel vormt. Het is aan de instellingen met een gesloten regime om na te gaan welke randvoorwaarden de betrokken partijen daar nodig hebben en welke communicatie(vorm) zij werkbaar en nodig achten. De mate waarin gedetineerden kunnen deelnemen aan bepaalde deelaspecten van het gevangenisbeleid is natuurlijk niet eindeloos. Het vraagt een **constante afstemming** om oplossingen te vinden binnen een penitentiaire context met zijn personeels-, veiligheids- en budgettaire beperkingen. Hiermee rekening houdend willen we graag benadrukken dat de gedetineerden zelf argumenteren dat *"een participatief beleid een must is in elke gevangenis."*

Het stimuleert de gedetineerden in hun creativiteit en biedt hen de kans om hun tijd in detentie zinvol te besteden. Participatie binnen de gevangenis zorgt daarnaast voor een beter contact met het personeel, wat ook de veiligheid in de inrichting verhoogt. Een vast lokaal en vast vergadertijdstip vormen volgens de A-teamleden de basis om een participatievorm als deze van een activiteitenteam te kunnen uitwerken. De inzet van het A-team situeert zich grotendeels buiten de vaste werkuren.

Wanneer een overleg of activiteit toch binnen de werkuren vallen, bespreken de A-teamleden dit met de beambte die verantwoordelijk is voor de werkplaats. Vaak kan een regeling worden afgesproken, zoals het inzetten van een vervanger. Deelname aan het A-team gebeurt op vrijwillige basis en wordt niet vergoed.

Randvoorwaarden

Steun van de leidinggevenden

De steun van de gevangenisdirectie is de eerste randvoorwaarde voor het welslagen van een participatief project. Verscheidene respondenten haalden aan dat **de leiding van belang is**. Ze zijn ervan overtuigd dat een participatief beleid in gang gezet kan worden door de gevangenisdirectie en een aantal geëngageerde personeelsleden. Het is essentieel dat de leidinggevenden (directie, penitentiair assistenten en penitentiaire bewakingsassistenten ploegschefs) hun volledige steun geven om een participatief project effectief uit te kunnen voeren. Door de uitdrukkelijke keuze voor een participatieve aanpak stimuleert dit de creatie van een lokaal draagvlak.

Investeren in een draagvlak

Een tweede randvoorwaarde om een participatief beleid uit te werken is **de investering in een draagvlak**, zowel lokaal (bij gevangenisdirectie, alle personeelsleden van DG EPI en van de Vlaamse Gemeenschap werkzaam in de gevangenis, de gedetineerden zelf) als bovenlokaal (bij beleidsmakers van de Federale en Vlaamse overheid). Een draagvlak creëren is uiteraard geen vanzelfsprekende oefening. De gevangenis heeft grenzen eigen aan het systeem waarmee rekening gehouden moet worden. Veel respondenten zijn zich bewust van het feit dat participatie in het gevangenisbeleid niet eindeloos is. We mogen ons hier niet blind op staren en het out of the box denken niet tegenhouden. Personeel en gedetineerden actief mee betrekken bij het gevangenisbeleid geeft hen grip op hun leef- en werksituatie.

Een draagvlak creëren en in stand houden is **een proces dat om continue investering vraagt**. Zo gaven de leden van het activiteitenteam aan dat ze graag meer diensten beter willen betrekken en/of informeren over hun werking. Daarnaast willen ze het contact en de samenwerking met de PBA's verbeteren. Naar analogie gaven de PSD en enkele PBA's aan het gevoel te hebben nog te ver af te staan van het activiteitenteam. Hierdoor hebben ze geen volledig zicht op de werking.

In dat verband wordt ook opgemerkt dat er niet enkel naar de Vlaamse Gemeenschap gekeken mag worden om een participatief beleid uit te werken. Op bovenlokaal en lokaal niveau is het noodzakelijk om een gezamenlijke visie te ontwikkelen en samen een **participatiecultuur** te installeren. De institutionele complexiteit van het land die doorsijpelt naar de gevangeniscontext, maakt het er echter niet makkelijker op. Maar onze respondenten zijn ervan overtuigd dat een **goede afbakening en afstemming** tussen de betrokkenen over wat mogelijk is en wat

Getuigenis uit het werkveld

niet, al tot veel mogelijkheden leidt.

Open en verbindende communicatie

Rekening houdend met bovenstaande gaven al onze respondenten aan dat voor hen het gezegde 'Communication is the key' een voorwaarde is om een participatief beleid uit te werken. **Participatie staat of valt namelijk met verbindende communicatie** en vormt de derde randvoorwaarde. Dit betekent dat we zowel de mogelijkheden als de grenzen van de participatievorm bespreken. Open communicatie over de verwachtingen naar gedetineerden, personeel en directie is daarbij noodzakelijk. Deze communicatieflow schiet ook binnen het PLC nog tekort. Bij de respondenten leeft de nood om nog duidelijker elkaars standpunten in een open dialoog bespreekbaar te maken. Dit vraagt een blijvende investering zodat zowel personeel als gedetineerden duidelijk weten wat de verwachtingen en verantwoordelijkheden zijn. Ambassadeurs die in participatie geloven, kiezen best samen op welke zaken ze willen inzetten en leren samen obstakels te overwinnen door **in dialoog** te treden. Het is belangrijk om te zorgen voor een veilige omgeving om elkaars standpunten en belangen te kennen en te erkennen. Een grote luisterbereidheid, respectvolle communicatie, zich kwetsbaar durven opstellen en tijd voor overleg zijn basisvoorwaarden om het participatieproces te voeden. Het is belangrijk om stil te staan bij de **doelstelling van een participatieproject**: wat willen we samen bereiken, op welke manier willen we dat vorm geven en welk niveau op de participatiepiramide is haalbaar? Hoe hoger we stijgen in de participatiepiramide, hoe meer communicatie en afstemming er nodig is. De ervaring leert dat het belangrijk is om een participatieproject mondeling en visueel breed bekend te maken.

Investering in tijd en personeel

Het betrekken van gedetineerden in de organisatie van activiteiten vraagt om een **intensieve (professionele) begeleiding**. Deze laatste randvoorwaarde vereist een continue investering op zowel Vlaams als Federaal niveau. De inzet aan personeelsmiddelen om een interactief beleid uit te bouwen is een belangrijk gegeven, zeker in tijden van personeelsgebrek. Zowel leidinggevenden als begeleiders geven aan dat er meer tijd nodig is om de huidige participatie te kunnen verdiepen en verbreden. Op deze manier kan een groeimarge ontstaan op het aanleren en inzetten van vaardigheden. Ook kan er zo een groter deel van populatie bereikt worden. Daarenboven willen de begeleiders meer investeren in het maken van de brug met de wereld buiten de gevangenis, wat een **positief effect op de re-integratie** van de gedetineerden beoogt. Het streefdoel is dat gedetineerden, zo veel als mogelijk, gelijke rechten en kansen krijgen als buiten de gevangenis. Een participatief beleid speelt hier een grote rol in.

Uitdagingen voor de werking van een activiteitenteam

Verder brengt de participatievorm op zich ook uitdagingen mee. Voor dit onderdeel gaan we vooral dieper in op de specificiteit van de participatievorm in het PLC zelf, namelijk "een activiteitenteam".

Samenstelling, verwachtingen en begeleiding

Een **evenwichtige samenstelling** van het activiteitenteam is belangrijk. Net de samenstelling kan een invloed hebben op de groepsdynamiek van de gehele populatie van het PLC. Alle gedetineerden kunnen zich kandidaat stellen, maar vaak zien we dat de drempel voor zedendelinquenten hoger ligt. Nochtans toonden eerdere A-teams aan dat er ook met een gemengde groep een positieve samenwerking kan ontstaan. Er wordt veel verwacht van een lid van het activiteitenteam en dit heeft implicaties voor het leven op sectie. Van hen wordt bijvoorbeeld verwacht dat ze zich gedragen als een voorbeeldfiguur, dat ze verantwoordelijk zijn voor het goede verloop van activiteiten, dat ze een draagvlak creëren op sectie, dat ze investeren in hun medegedetineerden en dat ze iedere bewoner proberen te betrekken bij de activiteiten. Deze opdrachten zijn niet vanzelfsprekend en brengen een verantwoordelijkheid met zich mee die niet te onderschatten is. Deze verwachtingen en verantwoordelijkheden duidelijk en transparant communiceren naar alle betrokkenen is noodzakelijk. De grens tussen rolmodel en machtsfiguur kan namelijk vervagen. Het is van belang om misbruik van positie en vriendjespolitiek te voorkomen en op elk moment uit te sluiten. Dit vraagt om een goede en **continue begeleiding, coaching en opvolging** van het activiteitenteam. Goede afspraken en een correcte afstemming over de taken van het activiteitenteam zijn dus een must. Signalen rond de leden van het A-team, zoals het niet vervullen van de voorbeeldfunctie of opmerkingen over de taken, worden altijd opgevolgd. De A-team begeleiders bespreken dit met het individuele A-team-lid en met de groep.

Verbeteren, verdiepen en verbreden

Daarenboven dient de participatievorm zichzelf constant in vraag te stellen en te evalueren, zodat we een **continue verbetering, verdieping en verbreding** garanderen. Zo blijkt een van de huidige aandachtspunten binnen het activiteitenteam de nood tot een betere en transparantere communicatie naar alle gedetineerden toe. Veel van de medegedetineerden bleken niet op de hoogte te zijn van wat het activiteitenteam nu precies doet. Ze hebben geen idee op welke wijze er vergaderd wordt of wat er exact besproken wordt. Omdat informatie op papier niet voldoende blijkt, stelt het A-team zich bij de start van een module kort voor. Ze doen dit in de refter,

Getuigenis uit het werkveld

na het middagmaal, zodat ze iedereen bereiken. Op die manier is het A-team visueel meer zichtbaar en wordt de drempel om hen aan te spreken verlaagd. Daarnaast blijkt de digitale kloof steeds vaker het functioneren van het activiteitenteam te beperken. Het A-team heeft een eigen stand-alone pc met printer ter beschikking in functie van het organiseren van eigen activiteiten, maar voor het opzoeken van informatie op het internet zijn ze afhankelijk van de A-teambegeleiders.

Verder blijft het een uitdaging om **een activiteitenaanbod te creëren dat gedragen is door de gehele populatie**. Uit onze gesprekken blijkt dat niet iedereen zich erkend of gehoord voelt in het huidige activiteitenaanbod. Voorts wordt niet iedereen van de populatie bereikt noch consequent betrokken bij het activiteitenteam. Bepaalde groepen vallen te vaak uit de boot zoals gedetineerden die werken op het landbouwbedrijf of gedetineerden met een specifiek delict nl. zedenfeiten. Wanneer zedendelinquenten wel bereikt worden, blijkt dit eerder persoonsgebonden. Sommige leden van het activiteitenteam kunnen beter met hen omgaan dan anderen en onbevooroordeeld hun taken uitvoeren. Voor stalmedewerkers komt het uitsluitingsmechanisme door praktische redenen. Zij werken meestal op momenten waarop vergaderingen en activiteiten doorgaan.

Verder werd uit verschillende hoeken benadrukt dat het een blijvende oefening is om de participatievorm **uit te breiden tot de gehele populatie**, zodat ook andere gedetineerden een plaats krijgen in dit participatieverhaal. Participatie zou niet mogen stoppen bij de leden van het activiteitenteam. Er zijn altijd veel kandidaten voor het A-team, veel meer dan er vrije plaatsen zijn. Het is een uitdaging om samen te bekijken hoe we de werking van het A-team kunnen verbreden en meer gedetineerden met talenten kunnen bereiken.

Besluit

Dit artikel kwam tot stand naar aanleiding van de vraag naar een toelichting bij de werking van het activiteitenteam in het PLC als *good practice*. Het A-team in het PLC is een participatievorm die doorheen de jaren *bottom up* gegroeid is. Het betreft een evoluerend proces met continue uitdagingen. We hebben een dertigtal respondenten die wonen en werken in het PLC bevroegd rond de werking, de meerwaarde en de uitdagingen van deze participatievorm. Vanuit hun stem krijgen we een antwoord op de vraag: 'Wat is de winst van participatief werken?' Uit onze gesprekken blijkt dat de winst van

participatief werken hoog is en een meerwaarde biedt op zowel het niveau van de doelgroep, het personeel als de organisatie. Uit de resultaten concluderen we dat een participatieve aanpak zorgt voor een meer gedragen beleid en een menselijk(ere) ingevulde detentie. Door deze aanpak ontstaan leeransen om vaardigheden en talenten te ontwikkelen. Dit verhoogt op zijn beurt de zelfwaardering en ontplooiing van de gedetineerden. Participatief werken zet mensen aan tot het (terug) **opnemen van verantwoordelijkheden** en positief gedrag. Het creëert ruimte voor interpersoonlijk contact in een niet alledaagse context. De gedetineerden geven aan dat ze zich naar waarde geschat voelen en zich terug mens voelen. De participatievorm zorgt voor een evenwaardige behandeling, wat de grondstof vormt voor positief gedrag bij de doelgroep. Dit motiveert zowel hen als het personeel. Door het bieden van inspraak **werken we mee aan een betere re-integratie**. We zien dat verbindingen aangaan met mensen en een positieve verandering in gang zet. Op het niveau van het personeel en de organisatie besluiten we dat door deze participatievorm de werklast kan worden verdeeld. Er ontstaan creatieve samenwerkingen en dit zorgt voor voldoening bij personeel. Ook kan participatief werken de werk- en levenssfeer verbeteren en geven de respondenten aan dat de veiligheid verhoogd wordt.

Een volwaardig participatief beleid vraagt om **continue investering**: enerzijds een investering in een draagvlak met oog voor een goede afbakening en afstemming van taken en anderzijds een investering in zowel personeel als gedetineerden. Daarnaast zijn we ons bewust van het feit dat participatie in het gevangenisbeleid niet eindig is. Toch mogen we ons hier niet blind op staren en moeten we het out of the box denken aansporen. Met het justitiële kader dient rekening te worden gehouden, doch dit kader is vanuit ons oogpunt dynamisch. Participatief werken is werken aan **cultuurverandering** waarbij respectvolle open communicatie noodzakelijk is. Transparantie waarom iets wel of niet kan in het participatief beleid zorgt voor begrip en groei. In diversiteit zit kracht en een creatieve aanpak verlegt grenzen die voorheen niet voor mogelijk werden geacht.

Tot slot willen we iedereen aanmoedigen om zelf aan de slag te gaan. Heel wat respondenten zien **ook binnen een gesloten regime** mogelijkheden om een participatief beleid uit te werken. We hopen dan ook dat werking van het A-team inspiratie biedt voor participatieve initiatieven die steeds binnen een lokale context tot ontwikkeling komen.

De Kerngroep van het PSC Hoogstraten

Sara Buelens*

De kerngroep van het Penitentiair Scholencentrum (PSC) Hoogstraten ontstond in 1973, maar werd na de inwerkingtreding van de Basiswet in een nieuw kleding gestoken. De bedoeling is om jaarlijks een aantal activiteiten te (laten) organiseren voor de gedetineerden die lid zijn van de kerngroep. Daarbij wordt zoveel mogelijk verantwoordelijkheid bij de gedetineerden zelf gelegd. De keuze van activiteiten, die besproken wordt op het overleg van de kerngroep zelf, wordt gemaakt in het licht van de drie doelstellingen opgenomen in de Basiswet: re-integratie, rehabilitatie en herstel. Dit impliceert bijvoorbeeld dat kernleden zich ten dienste stellen van de gemeenschap, verantwoordelijkheid opnemen, leren werken in groep, etc.

De kerngroep maakt bewust geen deel uit van het overlegorgaan voor gedetineerden vanwege de specifieke finaliteit: de kerngroep draait om het zich belangeloos inzetten, terwijl het overlegorgaan expliciet wordt opgericht om de eigen belangen van de gedetineerden te verdedigen.

De kerngroep wordt samengesteld uit maximum twintig gedetineerden, waarbij diversiteit zo veel mogelijk wordt nagestreefd. Eén kernlid wordt als kernleider aangesteld door de directie op advies van onder meer de vorige kernleider, de medewerkers van de psychosociale dienst (PSD) en de trajectbegeleiders van Justitieel Welzijnswerk Turnhout. Om te mogen deelnemen aan de kerngroep moet men voldoen aan bepaalde toelaatbaarheidsvoorwaarden, zoals al drie maanden in het PSC verblijven, in de tijdvoorwaarde voor uitgaansvergunningen zitten, geen noemenswaardige disciplinaire incidenten hebben gehad en bereid zijn om verantwoordelijkheden op te nemen. Vrijgekomen plaatsen worden minstens één keer per maand aangevuld door de directie op basis van een wachtlijst. Eenmaal een kernlid wordt aangenomen, tekent hij of zij een engagementsverklaring bij de directeur. Vrouwelijke gedetineerden zijn sinds kort ook toegelaten in de kerngroep. Het opstellen van een profiel en een takenpakket van de kernleider en een kernlid zou mogelijk een meerwaarde zijn. Ook zou de

mogelijkheid om te solliciteren voor deze functies een innoverende aanpak kunnen zijn naar de toekomst toe. De gedetineerde leert zo zijn of haar talenten en vaardigheden in de kijker zetten, wat ook interessant is in het kader van de re-integratie.

De begeleiding en ondersteuning van de kerngroep ligt bij de vaste begeleiders en de werkgroep kerngroep. De vier vaste begeleiders zijn penitentiaire bewakingsassistenten die goed op de hoogte zijn van de activiteiten en daarbij ondersteuning aanbieden. De werkgroep kerngroep daarentegen staat in voor de groepsondersteuning en de algemene structurele ondersteuning. Deze bestaat uit een directielid, de penitentiair adjudant, vier penitentiaire bewakingsassistenten, een lid van de psychosociale dienst, de beleidscoördinator, de organisatieondersteuner en de sportfunctionaris. Zij bieden ondersteuning bij het uitwerken van activiteiten, het houden van vergaderingen, de evaluatie van de activiteiten zoals de geplande uitstappen naar het Giels Bos en Monnikenheide, waar ze fysiek en/of mentaal beperkte personen bezoeken. De leden van kerngroep kunnen op dat moment hun eigen, vaak complexe situatie even relativiseren en hebben het gevoel om terug bij de maatschappij te horen. Deze activiteiten in het bijzonder dragen bij tot de persoonlijke ontwikkeling door het ontmoeten, samenwerken en communiceren. Het creëert nieuwe vormen van netwerken en slaat bruggen tussen mensen. Er ontstaat cohesie en wederzijds begrip. De kernleden ontwikkelen heel wat vaardigheden, talenten en leren een vrijwillig engagement aan te gaan.

Naast de uitstappen staat de kerngroep in voor logistieke opdrachten. Hierdoor kunnen ze ook binnen de gevangenis muren contacten hebben met burgers en organisaties, zoals Music For Life en het Retoer project van CAW De Kempen. Activiteiten voor het goede doel, willen ze graag ondersteunen en hier hechten ze veel belang aan.

De werkgroep kerngroep zou de ambitie mogen hebben om te verkennen in een breder herstelgericht netwerk voor de mannelijke en vrouwelijke leden van de kerngroep. Verder zou het inzetten op vaardigheden

* Sara Buelens is beleidscoördinator hulp- en dienstverlening aan gedetineerden.

Getuigenis uit het werkveld

van de leden van de kerngroep en het voorzien van een specifieke begeleiding een meerwaarde kunnen betekenen. We denken daarbij aan het verduidelijken wat hun (verantwoordelijkheids)rol betekent, maar ook ondersteuning bieden in het leren omgaan in groep. Momenteel gebeurt dat niet en is de dynamiek binnen de groep afhankelijk van de leden die er deel van uitmaken. De werkgroep kerngroep zou zich bovendien kunnen buigen over de volgende vragen:

- hoe omgaan met weerstand in de groep?
- hoe verantwoordelijkheid bij de leden geven en/of stimuleren?
- hoe de controle behouden zonder te veel te sturen?
- hoe de noden van de groep verzoenen?

De kerngroep biedt gedetineerden heel wat kansen om te werken aan zichzelf, maar ook om iets terug te geven aan de maatschappij.

We laten nu de kernleider, reservekernleider en een kernlid aan het woord die hun ervaringen zullen delen.

Getuigenis van de kernleider en reserve kernleider PSC Hoogstraten (20/12/2019)

Andy & Manolito

Wij zijn ondertussen een jaartje terug in de kerngroep gestapt met de visie te kunnen instaan als vrijwilligers voor de gevangenis en daarbuiten. We staan dan ook samen in voor de kerngroep daar we kernleider en vervangend kernleider zijn.

We genieten van onze uitstappen en gaan ten volle op in het vrijwilligerswerk. Het contact met personen buiten de gevangenis geeft ons het gevoel dat wij er ook nog bij horen en nuttig kunnen zijn in de maatschappij.

Tijdens onze vrijheidsberoving zetten wij ons in voor mindervalide personen, gaan we op activiteit met als doel een steentje te kunnen bijdragen aan de maatschappij en mensen die onze hulp kunnen gebruiken. In de gevangenis staan wij dan ook in voor de administratie, het regelen van sportactiviteiten, eindejaarsspelen, en veel meer...

De kerngroep is een groep personen die geselecteerd wordt door de directie en samen zonder vooroordelen over ras, feiten,... met elkaar omgaan met het doel vrijwilligerswerk te verwezenlijken.

Mijn ervaring als kernleider is dat je een enorme verantwoordelijkheid mag dragen en ook veel vrijheid krijgt in het uitvoeren van je job. Je staat in voor een reeks van taken en kan deze zelf invullen naargelang dit uitkomt. Er wordt gewoon verwacht dat je je taken ten goede uitvoert. Ik was in het verleden al zeer graag bezig met organisatie en dat kan ik in mijn job veel uitvoeren. Wat het voor mij zeer aantrekkelijk maakt is dat elke dag een nieuwe dag is waarop er zaken op mijn pad komen waarbij ik mijn talenten kan laten zien.

De reserve kernleider is een computertalent en zorgde ervoor dat de taken van de kernleider op korte termijn veel eenvoudiger werden. Zo vullen wij elkaar aan en vinden wij onze weg in het uitvoeren van onze job.

Een pas nieuw gestart kernlid was dan ook superblij dat hij kan meehelpen met de andere leden. Voor hem is het ook een extra manier om van zijn kamer te zijn en in de weekends ten dienste te kunnen zijn van de gemeenschap. Er zijn nog veel andere kernleden waar we op kunnen rekenen voor tal van klusjes die ze uitvoeren voor festiviteiten zoals "Music for Life", etentjes voor "Kom op tegen Kanker" en veel meer. Als kernleider ben ik ook al deze personen heel dankbaar voor hun inzet die ze wekelijks leveren. Het geeft mij een enorm gevoel van steun op een ploeg mannen en vrouwen te kunnen rekenen die hun vrije tijd invullen met hulp en steun.

Getuigenis van een kernlid PSC Hoogstraten (23/12/2019)

In de gevangenis van Hoogstraten heeft men al zo'n 20 jaar een 'kerngroep'. Hiervoor kan een gedetineerde die reeds 3 maanden in de gevangenis verblijft en tuchtvrj is, zich kandidaat stellen. De directie beslist over de toelating. Indien je toestemming krijgt, heb je een gesprek met de directeur over het opzet, doel en werking van deze groep en teken je een contract of engagementsverklaring waarin de regels en afspraken vermeld staan. Aangezien je als voorbeeldfiguur binnen en buiten de muren beschouwd wordt, is het vanzelfsprekend dat je een goede houding en inzet toont en met elkaar en anderen omgaat met respect.

Binnen de muren van de gevangenis doen de leden van de kerngroep allerlei klusjes en organiseren we activiteiten waaraan iedereen kan deelnemen. Elk weekend is er een taakverdeling wie wat doet: onderhoud van de wandeling, de ontspanningszaal en de toiletten, wegbrengen van het vuilnis naar het afvalsorteerpark, ... zijn voorbeelden van zulke klusjes. Uiteraard staat hier tegenover een beloning. Zo mogen we in het weekend extra gebruik maken van de fitness, kunnen we in de zomerperiode gaan tennissen of mogen we gaan supporteren voor de voetbalploeg

Getuigenis uit het werkveld

van de gevangenis op zaterdag. We hebben een eigen kernlokaal waar we op bepaalde dagen kunnen samenkomen om in alle rust een gezelschapsspel te spelen of een babbeltje te doen of activiteiten te plannen.

Het afgelopen jaar hebben we o.a. een filmavond, summer-games, een pingpong- en pooltoernooi, een zomerbarbecue enzovoort georganiseerd waaraan iedereen kan deelnemen en die we voorbereiden en begeleiden. Daarnaast zijn er voor de leden van de kerngroep ook activiteiten die buiten de muren van de gevangenis plaatsvinden. Zo zijn er uitstapjes naar de bioscoop, het helpen bij een kerstfeest voor mensen met een beperking, het verkopen van zelfgemaakte artikelen op een kerstmarkt, het hooien van een weide bij een lokale boer, ... We mogen op deze uitstapjes onze eigen burgerkledij dragen en we worden begeleid door twee of drie gevangenisbewaarders in

burger. Bovendien zet de kerngroep zich ook in bij het steunen van goede doelen, zoals Kom op tegen Kanker of de Warmste Week. Dan worden er bijvoorbeeld pannenkoeken gebakken en verkocht tijdens de bezoekmomenten of verkopen we bickyburgers tijdens de wandeling. De opbrengst van deze initiatieven gaat naar organisaties die opkomen voor de minstbedeelden in de samenleving.

Op deze manier wordt de monotone routine van een verblijf in de gevangenis doorbroken, leren we samenwerken en hebben we contact met de buitenwereld. Belangrijk is ook dat het gevoel van eigenwaarde van de gedetineerden vergroot. Al deze zaken dragen bij tot een betere re-integratie en verbeteren de kwaliteit van het verblijf in de gevangenis. Het laat mensen openbloeien in plaats van zich af te sluiten. Dit kan enkel worden toegejuicht.

Participatie, een praktijkvoorbeeld uit Dendermonde

Niels Jans¹ & Sabine De Bock²

Begin 2018 werd in de gevangenis van Dendermonde vanuit het beleidsteam een nieuw actieplan opgesteld. Dit actieplan wordt om de twee en een half jaar opgemaakt. Het plan bevat een aantal doelstellingen rond hulp- en dienstverlening in de gevangenis. Het beleidsteam bestaat uit vertegenwoordigers van de organisaties die in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap het aanbod van hulp- en dienstverlening binnen de gevangensmuren organiseren, de directie van de gevangenis en een vertegenwoordiger van het justitiehuis. Het eerste thema dat in het huidige plan aan bod komt, is "participatie". De strategische doelstelling werd als volgt geformuleerd: "De participatie van gedetineerden aan activiteiten is verbeterd en de activiteiten sluiten maximaal aan bij de behoeften van de gedetineerden". De doelstelling wordt verder als volgt omschreven: "Eind 2020 zijn gedetineerden actief betrokken bij de organisatie, uitbouw en bekendmaking van de hulp- en dienstverlening."³

Participatie is een thema dat leeft in de gevangenis van Dendermonde. Dit vereist ook inspraak van gedetineerden over het aanbod en de afstemming op hun wensen en noden. We plannen om in de toekomst focusgroepen te organiseren met gedetineerden om na te gaan welke activiteiten en welk aanbod binnen de hulp- en dienstverlening zij belangrijk vinden tijdens hun detentie. De eerste focusgroep gaat door na de paasvakantie en gaat over onderwijs. Daarna wordt er systematisch per beleidsdomein een focusgroep georganiseerd. Er wordt momenteel nog nagedacht over het aantal gedetineerden dat kan deelnemen en hoe de promotie en selectie van deelnemers moet gebeuren. Daarnaast wordt vanuit verschillende beleidsdomeinen via individuele gesprekken met gedetineerden gepolst naar noden en wensen m.b.t. het aanbod van de hulp- en dienstverlening. Via deze methodieken proberen we zicht te krijgen op de noden en wensen van de populatie van de gevangenis en trachten we ons aanbod hier op af te stemmen. In een arresthuis, met een voortdurend wisselende

populatie, is dat een permanente opdracht.

Eén keer per maand komen de medewerkers van hulp- en dienstverlening samen in het coördinatieteam (CORT) om de activiteiten (rond hulp- en dienstverlening) te bespreken. Dit team bestaat uit de medewerkers die het aanbod van hulp- en dienstverlening op de gevangenisvloer organiseren in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap. Dit zijn de beleidscoördinator, de organisatieondersteuner, de cultuurfunctionaris van de Rode Antraciet, de onderwijscoördinator van Vocvo, een medewerker van justitieel welzijnswerk en een medewerker van de VDAB. Daarnaast neemt ook de psychosociale dienst van de gevangenis deel. Het doel van deze vergadering zit in de naam: coördinatie van het aanbod. We bespreken onder andere de voorbije activiteiten en de activiteiten die gepland staan de komende maand. We proberen de planning van ons aanbod zoveel mogelijk op elkaar af te stemmen, proberen pijnpunten te identificeren en wisselen goede ervaringen uit. Sinds april 2019 werden in overleg met de directie aan dit CORT twee betaalde werkposten toegewezen: de "sportfatik" (Johnny in onderstaand interview) en de "cortfatik" (Mario). De "sportfatik" ondersteunt het sportaanbod, voornamelijk in de praktische zin. Hij zorgt ervoor dat de sportlokalen klaar staan, dat de deelnemerslijsten voor de sportactiviteiten in orde zijn, dat er water voorzien is, ... De cortfatik is de fatik die werkt voor de andere diensten hulp- en dienstverlening van het coördinatieteam (cultuur, onderwijs, welzijn en bepaalde taken rond sport). Beide posten werden ontwikkeld en aan bepaalde gedetineerden toegewezen in overleg met de gevangenisdirectie. Gezien de beide fatiken een bepaalde mate van zelfstandigheid is toegemeten, is het immers een vertrouwensfunctie. De cortfatik brengt veel tijd door op het bureau van de medewerkers van de Vlaamse Gemeenschap. Beide functies mogen regelmatig zonder begeleiding in de gevangenis rondlopen.

De functie van cortfatik heeft een tweeledige opdracht. Enerzijds zorgt hij voor de praktische ondersteuning

¹ Onderwijscoördinator.

² Cultuurfunctionaris van de Rode Antraciet.

³ Intern document.

Getuigenis uit het werkveld

van het activiteitsaanbod. Hij maakt koffie voor de ochtendlessen, zet lokalen klaar voor activiteiten, maakt de deelnemerslijsten voor de activiteiten op, ... Anderzijds maakt de cortfatik zelf ook deel uit van het coördinatieteam en neemt hij deel aan de vaste onderdelen van de vergaderingen van het CORT: de bespreking van voorbije activiteiten en de planning van toekomstige activiteiten. Ook de sportfatik is aanwezig tijdens dit stuk van de vergaderingen.⁴ Hier zien we opportuniteiten op het vlak van participatie. De fatiken denken actief mee over het aanbod dat we in de gevangenis organiseren en vertellen over hun eigen ervaring van de activiteiten waaraan ze hebben deelgenomen. Daarnaast functioneert de cortfatik als "graadmeter" voor de gevangenispopulatie. Hij polst binnen de populatie naar feedback over de activiteiten die georganiseerd werden, die hij vervolgens terugkoppelt tijdens het overleg in het coördinatieteam. Dit proces van feedback vragen verloopt eerder organisch. De gedetineerden kennen de cortfatik en stellen hem bijgevolg vragen en geven hem opmerkingen, bijvoorbeeld tijdens de wandeling. De cortfatik koppelt terug naar de beleidsmedewerkers. Hij bevraagt ook op eigen initiatief de deelnemers van een activiteit, maar ook dat verloopt eerder organisch. Op die manier krijgen we zicht op de wensen en de noden van de voortdurend veranderende gevangenispopulatie. De cortfatik is vaak een aanspreekpunt voor de gedetineerden. Hij heeft zicht op de werking van de Vlaamse Gemeenschap in de gevangenis en kan vragen van de gedetineerden beantwoorden of doorgeven aan de verantwoordelijke medewerker.

Naast de voordelen die voor de organisatie van het aanbod van hulp- en dienstverlening, zien we ook een aantal positieve effecten voor de fatik zelf. In de eerste plaats is een werkpost een gegeerd goed in de gevangenis. Het laat de gedetineerden toe om wat geld te verdienen⁵ en om een groot deel van de dag buiten hun cel door te brengen. In een arresthuis met gesloten regime, waar gedetineerden het grootste deel van hun dag op cel doorbrengen, wordt dit al snel als een belangrijke post beschouwd. De lange wachtlijsten voor de verschillende werkposten zijn hiervan getuige. De functie van cortfatik heeft een andere inhoud dan de andere werkposten in de gevangenis, die voornamelijk uitvoerend zijn. Deze job verschilt van bijvoorbeeld een fatik die de maaltijden bedeeft of van een gedetineerde die stukwerk doet voor een

extern bedrijf. Een gedetineerde "wordt geleefd" in de gevangenis: zelfbeschikking wordt ontnomen, jouw dagindeling wordt voor je bepaald, jouw bewegingen worden op voorhand uitgestippeld, ... Om je mening gevraagd worden, laat staan inspraak krijgen, is eerder zeldzaam als het op de organisatie van het dagelijkse leven in de gevangenis aan komt. Net dit maakt een belangrijk deel uit van de functie van cortfatik. Hij krijgt de mogelijkheid om zijn mening te uiten tijdens de vergaderingen en om voorstellen te doen over mogelijke toekomstige activiteiten. We hopen dat we met dit initiatief, en de bijbehorende deelname aan het coördinatieteam en aan de ontwikkeling van het aanbod van hulp- en dienstverlening (zij het in een voornamelijk adviserende rol), een klein stukje van die "zelfbeschikking" terug kunnen geven.

We geven de fatiken graag zelf het woord. Sabine De Bock, cultuurfunctionaris van de Rode Antraciet, nam een interview af van de cortfatik en de sportfatik. Ze leggen uit hoe ze zelf hun werk ervaren. Als leidraad voor dit interview werd "Citizens Inside: a guide to creating active participation in prisons" gebruikt, een toolkit die onder andere vanuit de Rode Antraciet werd ontwikkeld om initiatieven rond participatie in de gevangenis te evalueren.⁶

Welke voordelen zie je aan jouw functie als cort-/sportfatik?

Mario (cortfatik): Persoonlijk geniet je een bepaalde vrijheid, je bent veel van cel af, je voelt je betrokken bij de werking van de Vlaamse Gemeenschap en bij de gedetineerden. Je bent hun grootste aanspreekpunt. Ze spreken me aan voor van alles. Zelf ben je op de hoogte van veel zaken, bv. ook stakingen, doordat je veel rondloopt, hoort, vragen stelt aan de chef (PBA). Die zaken kan je dan terugbrengen. Zo kan ik de medegedetineerden al informeren, zodat zij bv. hun familie kunnen verwittigen. Dit gaat sneller dan officiële briefwisseling (Komt die er? Of niet? Of te laat?). Ze zien me graag komen! Ook voor praktische dingen zoals verse koffie. Zoiets geeft voldoening, is plezierig, maakt het aangenaam.

Betrouwbaar zijn en geapprecieerd worden waarvoor je werkt. Dat ze voor normale dingen die bij je job horen zeggen: 'Bedankt hè', geeft me een goed gevoel. Ik heb al in verschillende gevangnissen meerdere jobs gedaan, dit is de beste! Soms is het wel heel druk, zeker

4 Het stuk waaraan deze personen niet deelnemen is variabel en hangt af van de punten die de leden van het CORT aanbrengen. Het is immers mogelijk dat er zaken besproken worden die de fatiken niet mogen horen. Als er zich bijvoorbeeld op een bepaalde sectie problemen zouden voordoen met het oproepen van gedetineerden voor activiteiten, bekijken we wat het probleem zou kunnen zijn. Als dit over PBA's gaat, is het niet de bedoeling dat een gedetineerde aanwezig is bij deze bespreking.

5 Het loon hangt af van de werkpost: soms wordt er met een uurloon gewerkt, soms via stukwerk, ... Als het gaat over werk in het 'werkhuis', hangt dit af van het bedrijf dat het werk aanlevert. Als het gaat over intern werk (dienders), wordt dit bepaald door de gevangenis. Het algemene minimum voor werk is € 0,75 per uur en maximum € 4 euro per uur. In de gevangenis van Dendermonde is de minimumverloning van een diender € 0,80 per uur en de maximumverloning € 1,25. Er worden maximaal vijf werkuren per dag uitbetaald.

6 K. Oglethorpe, A. Dewaele en G. Camperaerts, Citizens inside: a guide to creating active participation in prisons, Prisons' Education Trust, s.l., 2020, 40 p.

Getuigenis uit het werkveld

als je het je aantrekt. Dus als ik mijn top 3 mag geven: het zorgt voor een aangenamer verblijf; je kan iets betekenen in deze kleine maatschappij en dat creëert gevoel van meerwaarde; en voor de gedetineerden kan je het aangenamer maken, want zij zijn vaak de dupe van stakingen, logistieke problemen (waarvoor ik een oplossing tracht te zoeken).

Johny (sportfatik): Je kan zelf veel sporten! Dat doe ik het liefst, buiten deed ik dat ook. Ook kan je nieuwe sporten leren, zoals volleybal. 22 uur per dag op cel zitten zou ik niet kunnen. Nu heb ik een dagritme, ben ik actief. Ik probeer mensen mee te trekken om naar sportactiviteiten te komen.

Er zit een sociaal aspect aan: veel contacten hierdoor met jullie (Vlaamse Gemeenschap) en de chefs (penitentiair personeel). De relaties met bewakend personeel zijn heel goed. Chefs, zeker de nieuwe, weten niet alles, dan kan ik helpen.

Je kent iedereen, ook op de wandeling leg je verder contact. Je hebt dus met gedetineerden nog meer contact dan als gewone fatik op sectie (=afdeling). Je krijgt soms privileges: douchen telkens na het sporten, is een groot voordeel (anders maar om de 2 dagen). Ze vertrouwen mij meer dan iemand anders. Bijvoorbeeld: 'Ga het al maar opstellen'. Dus dat zijn de 3 grote voordelen: zelf sporten, contacten personeel en contacten gedetineerden.

Naast vrijheid heb ik ook meer verantwoordelijkheid: ik voel me als hulp bij de begeleider. Ik kan de veiligheid van het gebruik van de fitnessstoestellen mee in het oog houden, bv. als ze de loopband op maximum zetten, dan zeg ik: 'Pas op!'. Ik ben een extra paar ogen en oren. Soms is het moeilijk: bijvoorbeeld na het sporten om op zeer korte tijd alles op te kuisen en terug klaar te maken en mee naar beneden te gaan voor het opmaken van de deelnemerslijsten.

Ook kan ik aan de verantwoordelijke voor sport suggesties geven voor een goed verloop van de activiteiten. Doordat ik feedback krijg, kan ik die ook doorgeven.

Mario: Ik heb veel dingen bijgeleerd, zoals Excel, dat ik leerde gebruiken om de lijsten voor sport te maken. Binnenkort ga ik leren werken met een nieuw computerprogramma: ACSY.⁷ Qua sociale vaardigheden moet je diplomaat proberen te zijn, je niet kwaad maken. Dat is de leidraad om uw job op een goede manier te doen. Anders krijg je jaloezie. Voor iedereen goed doen is niet gemakkelijk. Ergens ben je spreekbuis en je feedback wordt aangenomen.

Welke principes vind je belangrijk voor jouw functie, binnen participatie?

Mario: Ik vind alle vier principes belangrijk: respect, gelijkheid, openheid en volharding. Respect kan je gemakkelijk kwijtraken. Sommigen zeggen: 'De chef moet eerst respect tonen voor ik dat geef'. Maar dan zeg ik: 'Het is zijn fout niet dat jij hier binnen geraakt bent, hè'. Gelijkheid is niet evident: wij zitten onderaan de ladder, hè. Openheid voor nieuwe ideeën is verfrissend. Eens nadenken over Oosterse gevechtssporten bijvoorbeeld. Volharding in mijn functie is mensen content stellen met de middelen die ik heb. Bijvoorbeeld: een bal extra geven als het kan, uitleggen waarom de regel zo is. Soms zeggen: het is hier geen speeltuin, geen hotel. Een beetje therapeut zijn, ja.

Op welke niveaus voel je je betrokken qua participatie?⁸

Johny: Ja zeker op het niveau van informatie, consulteren, betrokkenheid en zelfs samenwerken. De beleidscoördinator heeft samen met mij de lijsten van fitness en crossfit uitgezuiverd. Met de sportfunctionaris bespreek ik: wat moet er veranderd worden? Wat kan er beter? Er wordt rekening met mijn advies gehouden aan de kant van Vlaamse Gemeenschap. Aan de kant van justitie voel ik dit niet zo aan. Er komt bijvoorbeeld een nieuwe afspraak: voor de start van de fitness worden mensen van de wandeling geroepen. Soms gebeurt dit wel, soms niet.

Mario: Ik voel me redelijk veel betrokken. Ook in vergaderingen (CORT-overleg). We worden veel betrokken, maar ik neem zelf ook een groot stuk verantwoordelijkheid. Omdat ik me dingen aantrek. Bijvoorbeeld: de speelzaal, met kerstversiering en de fietsen op het podium. Dan zorg ik dat ik erbij ben, dat alles goed op z'n plaats staat, met de karwei-ploeg.

In de hele participatiepiramide voel ik me betrokken door het team Vlaamse Gemeenschap, het CORT team. Ook gevangenen duwen u erin. Informatie in beide richtingen: Vlaamse Gemeenschap en gevangenen. Ook bij consulteren, dan moeten we nadenken: gaat het of niet?

Het is hier een huis van arrest, het zou moeilijk zijn om met een kernteam te werken, waardoor mensen niet lang blijven. Men zou bij transferbeleid hier rekening mee kunnen houden.

Krijg je meer autonomie, in welke mate?

Johny: Is beperkt. Bijvoorbeeld: volleybal wordt veel

⁷ Dit systeem wordt in de gevangenissen gebruikt voor de opmaak van de deelnemerslijsten voor de activiteiten.

⁸ Zie ook de participatiepiramide zoals uiteengezet in het artikel van Dorien Brosens, Flore Croux en Liesbeth De Donder.

Getuigenis uit het werkveld

gevraagd. Kunnen we zonder begeleiding spelen in die zaal? Er is bewaking met camera's. Eventueel een chef, als die er is. Dit wordt nu niet toegestaan.

Mario: Soms beperkt. Door appèls (momenten van telling gedetineerden, iedereen op cel) ben je veel tijd kwijt. Soms afhankelijk van goodwill chefs van het centrum (controlecentrum, roept gedetineerden op). We moeten meer spreken over zulke dingen. Laatst was er een beweging (groep gedetineerden die doorkomt) van binnenkomers die 45 minuten duurde. Dan zit je daar zolang met je vingers te draaien. Volgens mij zou het een vorm van soepelheid zijn om de vertrouwensfuncties meer bewegingsvrijheid te geven. Ik voel dat de volgende het moeilijker gaat krijgen. Want mij kennen ze nu, dat is een voordeel. Er is een gebrek aan harmonie tussen alle groepen hier aanwezig. Dus werk aan de winkel, vooral naar chefs, gevangenen, directie.

Wat vind je van participatie hier in deze gevangenis?

Johny: Dat is pover gesteld, heel miniem. Op 10 zou ik een 3 geven. Er wordt met weinig rekening gehouden. Wie komt in aanmerking voor participatie? Niet iedereen, er zijn er die niet voor rede vatbaar zijn, geen visie hebben. Met zulke gedetineerden kan je niets aanvangen. Met de meerderheid wel. Tja, wie wel, wie niet? Het is hier een arresthuis, er zijn korte straffen tot 6 maanden. Indien mogelijkheden gegeven worden, dan zijn er zeker mensen te vinden die in staat zijn om te participeren. Heel de dag op cel is trouwens slecht. Je zou kunnen vragen: wil je deelnemen, je stem laten horen? Maar je hebt de mogelijkheden niet.

Mario: Via activiteiten gebeurt dit. De Vlaamse Gemeenschap is hierbij zeer belangrijk. Ze zorgen o.a. voor ontspanning, dat je met iets anders bezig kan zijn. Voor mezelf geef ik een 8 op 10. Voor de anderen: 50% interesse globaal om echt te participeren. Er is een kleine groep die nooit participeert. De grootste groep participeert, neemt deel. Volgens mijn schatting bij een verblijf van minimum 6 maanden (dus niet van enkele weken of maanden), neemt 75% minstens 1 maal deel aan activiteiten.

Hoe ze info krijgen? Dagelijks: de info in het wachtlokaal wordt vrij goed gelezen heb ik de indruk, wordt regelmatig aangevuld. Natuurlijk is het een verschil of ze er alleen zitten of in groep. Er zijn ook posters op het prikbord of flyers op cel en in de displays in de gang of in de spreeklokalen, die ze kunnen meenemen. Of ze worden geïnformeerd via het TV info-kanaal. Aanbieden op verschillende manieren is belangrijk.

Het belang van participatie in deze context is dat je zo niet 24 uur per dag aan je straf aan het denken

bent, met ongerustheid en onzekerheid omtrent de rechtszaken en detentie. Dat je niet alleen met je zorgen en problemen bezig bent. Zonder participatie en activiteiten kan men niets van zich afzetten, dit heeft een mens nodig! Ik heb veel zien veranderen: vroeger waren er geen lessen, geen crea, ... We leven in een andere maatschappij en daar moet de structuur van de gevangenis op inspelen.

Welke doelen streef je na met participatie?

Johny: Voor jezelf: een betere positie. Voor anderen: meer mogelijkheden, meer gehoord worden, meer gedaan krijgen. Hier zijn de mogelijkheden beperkt, soms heb je het gevoel dat je niet verder geraakt... Impact op bewakend personeel? Houden ze er rekening mee? Ze zouden veel meer gedaan krijgen, moesten ze gedetineerden laten participeren. Nu heb ik het gevoel dat ze geen rekening houden met gedetineerden. Je valt direct in een hokje: goeie, slechte, profiteurs...

Mario: Uiteindelijk is het om de gevangenisstraf te verlichten, niet zo hartverscheurend te ondergaan. Het is leerrijk, je leert bij, je kan mensen verder helpen. Het bevordert onderlinge communicatie. De impact van een eerste vrijheidsberoving is overweldigend, vernederend. Dit moet je eerst kunnen plaatsen. De tweede keer is al minder, het kan zelfs een 'gewoonte' worden.

Hoe zie jij je cort-functie?

Johny: Ik informeer en consulter op de wandeling, daar zie ik de meeste gedetineerden. Werkers zie ik niet zoveel, ze hebben een andere wandeling. Als fatik kan ik bij de directie komen. Als basis heb je steun nodig van personeel, zowel van Vlaamse Gemeenschap, die is er zeker wel, als van justitiepersoneel. Die laatste groep, daar ondervind ik niet altijd steun: bv. dat ze me soms zelfs niet komen halen, me vergeten op te roepen.

Verder moet de communicatie vlot verlopen, dat is plusminus het geval. Zo is het van belang dat iedereen de juiste procedures kent voor fitness en douche. Niet alle chefs weten dat. Je moet alert blijven. Je bent aanvullend bij de begeleider van de activiteit. Zo leg ik bijvoorbeeld uit wat de beperkingen zijn van het systeem. Dat is een bufferfunctie. Algemeen is dat motiveren van medegedetineerden voor sport. Ik voel me ook verantwoordelijk voor het materiaal, ik houd dat mee in 't oog, het juiste gebruik ervan. Ja, ik vind dat mijn taak goed omschreven is, heb dat zelf gedaan. Natuurlijk word ik soms onder druk gezet, maar dan probeer ik dat geduldig uit te leggen.

Mario: Ik zie dat op het vlak van voorbereiding en communicatie. Ik kende hier mijn weg al, kende al

Getuigenis uit het werkveld

veel mensen, dus had ik de functie snel onder de knie. Wat mijn taken precies zijn, staat op papier. Zo heb ik met de beleidscoördinator een map gemaakt waar alles goed omschreven is, wat gemakkelijk is voor mijn opvolger. Met al die verschillende scenario's is dat niet makkelijk. Bijvoorbeeld: de flyers worden altijd via de magazijniers/kantine verdeeld, behalve als zij teveel werk hebben. Ik maak lijstjes, waarbij ik manieren tracht te vinden om efficiënt te werken. Ook zal ik het nodige met de chefs afspreken. Dan kan ik uitleg geven aan chefs, promo voeren, ambassadeur zijn van activiteiten. Zo heb ik ook ontdekt dat je best in de namiddag afspreekt met een PA (penitentiair assistent, hiërarchisch overste), omdat het dan rustiger is.

Bij negatieve opmerkingen probeer ik het wat te verzachten. Als ik hoor: 'Activiteiten? Water en brood!' bij enkele chefs, heb ik zo al een kentering kunnen bereiken, hun horizon wat verruimen, dan zeggen ze nadien: 'Ha, ok.' Of als een anderstalige niet onmiddellijk verstaat voor welke activiteit hij geroepen wordt, doen ze de deur direct toe.

Dan probeer ik te sensibiliseren, dat ze dat niet weer doen. We leven in een andere tijd! De 21ste eeuw! De maatschappij evolueert razendsnel. Als je lange tijd niet meer kan participeren heeft dat gevolgen. Hier sta je stil, buiten zijn er grote veranderingen.

Welke randvoorwaarden moeten voldaan zijn om van participatie te kunnen spreken?

Mario: Er moeten middelen beschikbaar zijn, dat plafond is nu bereikt heb ik de indruk. Dat er een soort denktank, overleg is. Betrokkenheid van de staf, draagvlak. Voor mezelf zie ik dat er een goede verstandhouding is met de groep PBA's, er is een goed begrip. Met de éne meer dan de andere. Je moet ruimte krijgen. Bijvoorbeeld sinds de bib hier een tijd gesloten is, ben ik met een initiatief gestart van een tijdelijke bib in een lege cel met een eigen voorraad boeken uit privégift. Dus qua communicatie moet het goed zitten, op alle niveaus.

Johny: Dat je een bijkomende rol kan opnemen. In mijn geval kan dat ook een 'educatieve' rol zijn. Omwille van mijn leeftijd heb ik een overzicht en ook omwille van mijn functie. Het is plezant te merken dat het een verschil maakt of je erbij bent of niet. Zo was ik er eens niet bij een keer omwille van bezoek. Toen heeft iemand de walky talky gepakt van de begeleider. Als ik er ben kan ik dat beter in 't oog houden, dat is een meerwaarde. Ja, ook suggesties doen naar materiaal doe ik, omdat ze daar rekening mee houden.

Dank u Mario en Johny voor dit openhartige en interessante interview.

Een ervaringsdeskundige aan het woord: De zelfhulpgroep middelenverslaving in de gevangenis van Mechelen

Er is mij gevraagd om iets te schrijven voor Fatik, aangaande mijn ervaringen in de gevangenis als ervaringsdeskundige. Dit is mijn persoonlijk verhaal. Het lijkt me dan ook interessant om te beginnen met wat meer uitleg te geven over waarom ze mij deze vraag hebben gesteld. Als tiener ben ik redelijk snel in contact gekomen met drugs. Op mijn 16de was ik reeds de eerste keer opgenomen in een afkickcentrum en op mijn 17de zag ik de gevangenis langs de binnenkant. In totaal ben ik 14 keer opgenomen geweest in de verslavingszorg, 5 keer in de gevangenis terecht gekomen en heb ik vele andere watertjes doorzwommen.

De laatste keer dat ik de gevangenis heb verlaten en terug opgenomen werd in de kliniek voor verdere behandeling, voelde ik dat het mijn laatste kans was. Eigenlijk had ik mezelf opgegeven. Waarom zou het deze keer wel lukken? De eerste maanden waren echt de hel, ik was aan het wachten tot ik zelf de koord zou loslaten en terug zou afglijden in mijn verslaving met alle gevolgen die erbij komen kijken. Toch bleef ik aan mezelf werken en probeerde ik nieuwe dingen uit. Er kwamen plannen om te gaan studeren, ik begon een hobby en sloot me aan bij een zelfhulpgroep (NA; Narcotics Anonymous).

Wat ik me uit die beginperiode nog heel goed herinner is het gevoel, de angst, dat mensen me door zouden hebben. Ik dacht echt dat ze aan mijn gezicht konden zien dat ik in de gevangenis had gezeten en dat ik een verslaafde was die vroeger drugs gebruikte. Het was heel moeilijk om mezelf als een normaal lid van de maatschappij te zien, naar mijn gevoel was ik anders en hoorde ik er niet bij. Naar mijn ervaring was dit de eerste belangrijke horde die ik heb moeten nemen, mezelf de kans gunnen om terug een deel te worden van het gewone leven. Het was een ganse opdracht om te stoppen met mezelf te identificeren met het drugsmilieu en de gevangenis.

Tegelijkertijd merkte ik ook nog een enorme loyaliteit op naar mijn collega's en vrienden uit dat drugsmilieu en de gevangenis. Wij hadden tenslotte veel met

Bert

elkaar beleefd en hoe raar dit ook klinkt, ik vertrouwde veel van die mensen echt wel. Dus in het begin van mijn weg naar een nieuw leven wrong dit langs alle kanten bij mij. Zij hadden mij toch niks misdaan? Zij waren er altijd voor mij geweest. Waarom moet ik hen dan laten vallen? Dat is toch niet ok van mij? In die periode heb ik het advies gekregen: je moet toch helemaal die mensen niet laten vallen. Het enige wat je best doet is niet meer gaan naar de situaties waar je die mensen vroeger tegenkwam. Dat was echt een gouden tip. Hierdoor had ik een manier gevonden om toch vriendelijk te zijn tegen mijn collega's uit het milieu, maar niet meer af te spreken in het milieu. Als ze vroegen om af te spreken, dan zei ik: "Graag, wat vind je van zondagnamiddag om 14u een wandeling te maken in het park?" Natuurlijk zagen de meeste dit niet zitten en stilletjes aan, op een heel vriendschappelijke manier, groeiden we uit elkaar.

Op zo een moment werd het voor mij duidelijk hoe belangrijk het was om actief deel te nemen aan een zelfhulpgroep. Of het NA, AA of welke andere groep dan ook is, dat maakt niet uit. Zolang je er maar niet alleen voor staat en je mensen rond je hebt die weten waar je aan het doorspartelen bent, die hetzelfde hebben meegemaakt. De maatschappij zit echt niet te wachten op een ex-gedetineerde drugsverslaafde, bij zo een zelfhulpgroep daarentegen ontvangen ze je met open armen. Ik voelde me welkom en had binnen de kortste keren een paar telefoonnummers en mensen die ik kon bellen als ik het wat moeilijker had. We gingen een koffie drinken of naar een film kijken. Het gaf me ook een beetje hoop dat een clean leven misschien ook voor mij was weggelegd.

Ondertussen had ik wel begrepen dat ik op geen enkele manier naar mijn oud leven terug kon en was ik me gaan bezinnen over wat ik nu wilde gaan doen. Ergens wist ik in mezelf dat ik op zoek moest gaan naar iets dat me echt voldoening gaf. Niet zomaar iets gaan doen om geld te verdienen. Omdat ik al zoveel ervaring had met drugshulpverlening en altijd wel wat opgekeken had naar die mensen, ben ik als vrijwilliger gestart in een instelling. Eens kijken of dit me lag en of ik iets kon teruggeven aan mensen die ook wilden

Getuigenis uit het werkveld

stoppen met drugs te gebruiken. Ik voelde al zeer snel dat ik dit graag deed. Ondanks dat het soms moeilijk is, voelde ik me wel zeer goed bij wat ik deed en kon betekenen voor een ander. Ik was gelanceerd... Momenteel werk ik voor een ambulante organisatie in de verslavingszorg als ervaringsdeskundige-coach en volg ik een opleiding op de sociale school in Leuven.

Toen er bij NA de vraag binnenkwam om iets op te starten in de gevangenis van Mechelen was ik heel dankbaar dat ik dit kon doen. Eindelijk echt concreet iets teruggeven vanuit mezelf aan de maatschappij. Tegelijkertijd overviel mij ook een gevoel van angst en onzekerheid. Wat gaan die mannen daar wel niet van mij denken? Misschien vinden ze het allemaal wel zever... De eerste keer dat ik naar de gevangenis moest terugkeren om te bespreken hoe we het gingen aanpakken heb ik de nacht daarvoor heel slecht geslapen. Eigenlijk was ik zelfs bloednervus toen ik daar toekwam. Maar elke keer dat ik terugkeerde ging dit beter. Uiteindelijk heb ik hier zelf super veel aan gehad. Het heeft me geholpen om het beeld dat ik van mezelf had van de gevangene, achter mij te laten. Nu zie ik mezelf als de vrijwilliger die vanuit zijn ervaring andere verslaafden komt helpen in de gevangenis.

Sinds een jaar komen we maandelijks met een aantal lotgenoten naar de gevangenis van Mechelen om ons verhaal te vertellen aan gedetineerden die ook verslaafd zijn en die iets aan hun probleem willen doen. Of op z'n minst, die hun probleem met alcohol en drugs al herkennen. Het is niet de bedoeling dat wij hen gaan vertellen hoe ze hun probleem moeten gaan aanpakken. Het enige wat wij doen is onze eigen ervaring met drugs, drank, verslaving vertellen. En vooral: hoe we uit die put gekropen zijn. Wat voor ons gewerkt heeft om niet meer te hoeven gebruiken. Welk leven we nu leiden sinds we nuchter en clean zijn. De sleutel waarom dit werkt zit natuurlijk in de herkenning. Elke keer opnieuw verbaast het me hoeveel die mannen van zichzelf tonen. Hoeveel nood ze hebben om ook eens hun verhaal te vertellen, zonder dat ze schrik hebben om beoordeeld te worden.

Als ik naar mijn eigen traject kijk, kan ik enkel maar constateren dat ik altijd al een andere verslaafde meer heb vertrouwd en geloofd dan een hulpverlener die mij kwam vertellen wat ik moest doen of juist niet moest doen. Of dit nu terecht of onterecht is doet er helemaal niet toe. De essentie is dat ik als ex-gedetineerde en als verslaafde in herstel die vanuit zijn ervaring spreekt op een andere manier connectie maak met iemand die nog in de problemen zit door

zijn verslaving als een andere hulpverlener die niet die rugzak ergens heeft staan. Zeker bij gedetineerden is dit van toepassing. Ze hebben dikwijls al een gans traject afgelegd en zitten met een stevige portie wantrouwen naar de maatschappij, justitie en de hulpverlening. Eerlijk over hun problemen vertellen is wel het laatste van hun zorgen. Stel dat dit tegen hen zou gebruikt worden. Maar als er dan enkele mensen hun verhaal komen doen die ook die weg hebben afgelegd en die oprecht vanuit zichzelf uitleggen hoe ze uit die put zijn gekropen, dan geeft dit meteen vertrouwen. Wij doen dit ook op vrijwillige basis, enkel omdat we hen willen helpen. Ook dat schept meteen een band.

Natuurlijk is de gevangenis niet de ideale plek om te verblijven en clean te worden. De periode dat ik opgesloten zat was dit voor mij te moeilijk om echt clean te blijven, de verleidingen binnen de muren en de eenzaamheid waren te groot. In sommige gevangenis hebben ze iets meer middelen en kunnen ze er meer aandacht aan besteden, in andere gevangenis is het behelpen met wat er kan. Eigenlijk heb ik hier amper een persoonlijke mening over. Achteraf gezien kan ik enkel zeggen dat ik het knap vind hoe de gevangenis van Mechelen toch probeert om deze zelfhulpgroep voor verslaafden een kans te geven binnen hun muren. Uiteindelijk geven ze het vertrouwen aan een aantal verslaafden in herstel om samen te zitten met enkele gedetineerden. Ik kan me voorstellen dat dit in het begin wel wat argwaan zal teweeg hebben gebracht. Het is dan ook een plezier om te merken dat wat we komen doen geapprecieerd wordt en dat de gevangenis vragende partij is om dit initiatief verder te zetten, ondanks alle personeelstekorten en andere zaken.

Elke keer als ik de gevangenis terug buiten stap na zo een bezoek, nadat ik mijn verhaal heb gedeeld en geluisterd heb naar het verhaal van de mensen die daar nog verblijven en op een heel belangrijk kruispunt staan in hun leven, voel ik me ontzettend dankbaar. Het is voor mezelf fantastisch om te zien hoe ik geëvolueerd ben van iemand die zichzelf volledig had opgegeven naar de man die ik vandaag ben. En tegelijk ben ik blij dat ik zo een mooie hoopvolle boodschap kan uitdragen naar mensen die nog tot over hun oren in de problemen zitten, maar die wel op die manier kunnen zien dat het mogelijk is om uit de put te kruipen. Ze laten weten dat ze er wel zelf moeten uitkruipen, maar dat ze er niet meer alleen voor staan. Er is hulp en steun voor iedereen die het wil.

Het gedetineerdenoverleg

Lut Ruttens*

In de Basiswet is bepaald dat in elke gevangenis een klimaat van overleg wordt nagestreefd en dat daartoe in elke gevangenis een overlegorgaan wordt opgericht teneinde de gedetineerden in de gelegenheid te stellen inspraak te hebben in aangelegenheden van gemeenschappelijk belang die voor hun medewerking in aanmerking komen.¹ Het duurde echter meer dan tien jaar voordat bij Koninklijk Besluit de werkwijze van dit orgaan geregeld werd.² Het KB gedetineerdenoverleg stelt dat het inrichtingshoofd het aantal vertegenwoordigers van gedetineerden in het overlegorgaan vaststelt, maar er is tevens een ondergrens opgenomen: er moeten minimum vier vertegenwoordigers in het gedetineerdenoverleg zetelen.³ Iedere gedetineerde kan zich kandidaat stellen, behalve wanneer geoordeeld wordt dat deze gedetineerde een permanent gevaar voor de veiligheid vormt.⁴ De uiteindelijke selectie gebeurt bij loting.⁵ Een mandaat duurt één jaar.⁶ In het KB gedetineerdenoverleg wordt verder de werkwijze van het gedetineerdenoverleg uiteengezet, al speelt het inrichtingshoofd ook een rol bij de concretisering hiervan: het inrichtingshoofd bepaalt bijvoorbeeld de voorwaarden waaronder de vertegenwoordigers van de gedetineerden de andere gedetineerden kunnen raadplegen.⁷ We laten het inrichtingshoofd van de gevangenis van Wortel aan het woord over haar ervaringen met het gedetineerdenoverleg in deze inrichting.

Het gedetineerdenoverleg: enkele reflecties vanuit de praktijk

In de gevangenis van Wortel zijn we in 2010 gestart met de mogelijkheid tot gedetineerdenoverleg. De aanvankelijke samenstelling, de werkwijze en de

manier tot verkiezing van de leden verschilde enigszins van de huidige regeling. Daar waar er in de beginfase gewerkt werd met een grote vertegenwoordiging van het personeel wordt er nu gewerkt met:

- 6 gedetineerden die vast deel uitmaken van de vergadering en 6 vervangers die opgeroepen worden als de vaste niet kunnen aanwezig zijn;
- 1 directielid, die ook de rol van voorzitter opneemt;
- 1 penitentiair assistent;
- secretaris, die het verslag maakt. Op dit moment wordt deze functie door een PBA opgenomen.

Dit is een juistere verhouding, aangezien de gedetineerden nu in de meerderheid zijn in het overlegorgaan en dat hoort ook zo. Het gaat immers over aangelegenheden die hen aanbelangen.

De agenda van de vergadering wordt samengesteld door de 12 gedetineerden en de secretaris. De agendapunten worden gesprokkeld op de momenten dat gedetineerden elkaar tegenkomen (wandeling, werkhuisen, fitness, bezoek, ...) Wij laten ook toe dat gedetineerden elkaar schrijven, weliswaar onder open omslag.

Gedetineerden worden geïnformeerd via het videokanaal over het gedetineerdenoverleg en zijn vertegenwoordigers. De gedetineerden zijn een enorme steun voor de secretaris bij het samenstellen van de agenda. Zij counteren zelf al een aantal agendapunten die al regelmatig aangebracht zijn en waarvoor er geen oplossing kan gegeven worden.

Er worden vier vergaderingen per jaar georganiseerd en dit wordt ruim op voorhand aangekondigd. De meest voorkomende onderwerpen zijn:

- Kantineproducten;
- Etensbedeling;

* Adviseur directeur, inrichtingshoofd gevangenis Wortel.

1 Art. 7 Basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005, 2.815.

2 Koninklijk Besluit 22 juni 2018 tot regeling van de samenstelling en de werkwijze van het overlegorgaan bedoeld in art. 7 Basiswet, BS 4 september 2018, 68.405 (hierna KB gedetineerdenoverleg).

3 Art. 1 KB gedetineerdenoverleg.

4 Art. 2 KB gedetineerdenoverleg.

5 Art. 3 KB gedetineerdenoverleg.

6 Art. 4 KB gedetineerdenoverleg.

7 Art. 7 KB gedetineerdenoverleg.

Getuigenis uit het werkveld

- Douches (wij organiseren douche, maar in het weekend is dat door de ruime bezoeken niet mogelijk);
- Kledij (er wordt de mogelijkheid geboden om eigen kledij te dragen, maar niet iedereen maakt hiervan gebruik);
- Bezoek;
- Aanbod tv-zenders.

De selectie van de vertegenwoordigers gebeurt op basis van loting. We lanceren eind februari de oproep tot kandidaten. Men heeft één week de tijd om zich kandidaat te stellen. Al de namen gaan in een doos en er wordt geloot. De gedetineerden die deel uitmaken van de vorige samenstelling zijn bij deze loting aanwezig.

Bij de organisatie van het gedetineerdenoverleg komen een aantal uitdagingen kijken. Wij hebben redelijk wat gedetineerden die de Nederlandse taal niet machtig zijn waardoor, als ze in het orgaan terecht komen, het overleg stroever loopt. Ook moeten gedetineerden leren vergaderen – leren luisteren naar elkaar en dus ook elkaars mening leren respecteren. Dit laat bij tijden en bij sommigen wel te wensen over, waardoor je als directielid moet scheidsrechteren. Het is bovendien een uitdaging om gedetineerden duidelijk te maken dat alles geld kost en tijd vraagt om te installeren.

Er zijn ook verschillende voordelen verbonden aan het gedetineerdenoverleg. Gedetineerden leren een onderbouwde vraag brengen en voelen zich betrokken bij de uitbouw van hun regime. Ze zijn daardoor

opener. Wij leren hen op een andere manier kennen en respecteren. Bovendien kan je deze gedetineerden aanspreken in het geval dat er een aantal zaken moeilijk lopen, bv. wanneer er geen zorg voor het celmateriaal gedragen wordt. We becijferen voor hen wel eens wat de vervanging ons kost, hetgeen hen de ogen opent.

Het is in elk geval zaak dat als je toestemt met een aantal items, je ook moet zien dat je ze kan gerealiseerd krijgen. Enkel op die manier behoud je je geloofwaardigheid. Vooral bij de kantineproducten vormen de strenge HACCP-normen⁹ een uitdaging.

Kort samengevat kunnen wij zeggen dat de installatie en de werking van dit orgaan heeft moeten groeien. Dit is nu ingeburgerd, ook bij personeelsleden. Gedetineerden leren dat ze hun vragen allerhande dienen op te sparen tot er kan overlegd worden. Het leren wachten tot er een overleg omtrent de onderwerpen plaatsvindt, maakt ook deel uit van het responsabiliseren van gedetineerden. Buiten de inrichting is ook niet alles in een vingerknip gerealiseerd. Dit belet niet dat er ook andere kanalen zijn om verzuchtingen over te maken: gedetineerden die zich onvoldoende of niet gehoord voelen, vinden nog altijd hun weg via het persoonlijk onderhoud met een van de regimedirecteurs. Toch merken we dat, doordat we het gedetineerdenoverleg reeds tien jaar organiseren, dit goed gekend is in de inrichting: gedetineerden weten dat er een kanaal is waar ze met hun besognes terecht kunnen.

Met andere woorden: PI Wortel is erg pro!

⁹ Hazard Analysis and Critical Control Points is een risico-inventarisatie voor voedingsmiddelen.

Prisoners' Active Citizenship (PAC): Participatie in Europese Gevangenissen

Amand Dewaele¹, Gino Campenaerts² & Els Tijskens³

"Mogen participeren is het begin van een menswaardige detentie. Het is bijzonder belangrijk om inspraak te mogen hebben in het aanbod van de hulp- en dienstverlening. Het is een verrijking, je kan iets, we leveren een meerwaarde voor de gevangenis en voor onszelf. Het geeft energie, zelfwaarde en de tijd gaat vooruit. Informeren is de eerste stap in participatie. De meeste gedetineerden weten niet waarvoor de hulp- en dienstverlening staat. Terwijl dit net een hefboom is voor je re-integratie. Er is nog veel werk aan de winkel!"

Deze getuigenis komt van Steven, gedetineerde van de gevangenis van Ruiselede. Afgelopen herfst was hij te gast op het symposium 'Participatie in Europese Gevangenissen' dat we samen met onze Europese partners organiseerden. Vanuit zijn ervaring als lid van het Activiteitenteam, kortweg A-team, kwam hij meepraten over het belang en de impact van participatie.

Zijn getuigenis kwam voor ons alleszins niet als een verrassing. Er is inderdaad 'nog veel werk aan de winkel'. We stellen vast dat het opstarten en verduurzamen van participatieve projecten veel investeringen vraagt van diverse actoren binnen de hulp- en dienstverlening, de FOD justitie en bij externe partners. Het stimuleren van een inclusieve samenleving om participatie mogelijk te maken vraagt nu eenmaal veel tijd en inspanning. Het groeiende aantal initiatieven in de gevangenissen dat gedetineerden betreft bij de ontwikkeling en organisatie van het aanbod bewijst de nood en het belang dat vele actoren hechten aan participatie van gedetineerden. Door een sterkere betrokkenheid en inbreng werken gedetineerden aan zelfontplooiing en krijgen ze de kans om verantwoordelijkheden op te nemen en zo hun competenties aan te wenden en verder te ontwikkelen. Dit zijn vaardigheden die ze ook na detentie ten volle kunnen inzetten. Participatie van gedetineerden blijft ook binnen de werking van De Rode Antraciet vzw een belangrijk thema.

Gedetineerden betrekken en dit integreren in onze werking zou een vanzelfsprekendheid moeten zijn. We geloven in de sterkte van participatief werken en de voordelen ervan voor alle stakeholders en gedetineerden. Er zijn nog veel mogelijkheden die onze aandacht verdienen.

In dit artikel focussen we op praktijken in Europese gevangenissen die werden uitgevoerd binnen het project 'Prisoners' Active Citizenship', hierna PAC genoemd. Dit onderzoeksproject naar participatie in verschillende Europese gevangenissen liep van december 2017 tot eind 2019 en werd gefinancierd door de Europese Commissie binnen het kader van de Erasmus+ projecten. De partners in het project waren de Vrije Universiteit Brussel (België), Prison Education Trust (Verenigd Koninkrijk), Association for Creative Social Work (Kroatië), Unione Italiana Sport Per Tutti (Italië), Changes and Chances (Nederland). Het project kreeg eveneens de steun van FOD Justitie, European Prison Education Association en European Organisation of Prison and Correctional Services.

De activiteiten die we ontwikkelden binnen het project zorgden voor een inkijk in Europese en Vlaamse 'goede praktijken'. Het stelde alle partners in staat om onderzoek op verschillende niveaus te voeren, experimenten (leergebieden) te organiseren, een praktijkgerichte 'toolkit' te ontwikkelen en de nodige beleidsadviezen te formuleren.⁴ Tijdens het project ontwikkelden we samen met onze Europese partners negen experimenten of leergebieden doorheen alle partnerlanden. De Rode Antraciet vzw ontwikkelde er twee in Vlaanderen, in de gevangenissen van Hoogstraten en Beveren.

Een dynamisch, innovatief participatief onthaal in Beveren

De gevangenis van Beveren werd in maart 2014 in gebruik genomen. Het is de nieuwste gevangenis in

1 European Project Coördinator PAC.

2 Stafmedewerker en Sportfunctionaris, De Rode Antraciet vzw.

3 Inhoudelijk directeur, De Rode Antraciet vzw.

4 D. Brosens en F. Croux, Prisoners' Active Citizenship. Evaluation of the PAC-learning areas, Brussel, VUB, 2019, 41 p, <http://www.derodeantraciet.be/wp-content/uploads/2019/12/IO3-Evaluation-learning-areas-FINAL.pdf>.

Getuigenis uit het werkveld

Vlaanderen. De gevangenis werd ontwikkeld, rekening houdend met de bevindingen binnen het masterplan 2008-2012-2016 voor infrastructuur in humane omstandigheden. In de gevangenis van Beveren is er ruimte voor 312 mannelijke gevangenen.

Tijdens het leergebied binnen PAC was er een geselecteerde groep van negen gedetineerden – onthaalvrijwilligers – verantwoordelijk voor de ontwikkeling en de uitvoering van het groepsonthaal voor nieuwe gedetineerden. Binnen deze peer-to-peer-activiteit gaven de onthaalvrijwilligers tijdens een wekelijks onthaal voor nieuwkomers uitleg over het 'Prison Cloud'-systeem (waardoor bepaalde computerapplicaties op cel beschikbaar worden gesteld voor gedetineerden), beschikbare diensten (bv. psychosociale dienst, medische dienst, werk, hulp- en dienstverlening), hoe men contact kan opnemen met die diensten, aan welke activiteiten men kan deelnemen, hoe men zich moet inschrijven, enzovoort. Om deze peer-to-peer-activiteit op een goede manier voor te bereiden werd er een periode van zes maanden voorzien, waarin deelnemers op wekelijkse basis werden opgevolgd en training kregen in organisatie-, communicatie- en teamvaardigheden. Tegelijkertijd was er tijdens het proces veel aandacht voor de ontwikkeling van sociale vaardigheden, een beter gevoel van eigenwaarde en verantwoordelijkheidsgevoel. De procesbegeleiding werd opgenomen door Outward Bound School, een externe facilitator gespecialiseerd in trainings- en coachingsprogramma's. Dit verliep in samenwerking met een medewerker van De Rode Antraciet vzw gespecialiseerd in participatietrajecten binnen de gevangeniscontext. Er was tevens ondersteuning vanuit het departement Welzijn, Volksgezondheid & Gezin (op het vlak van logistiek, bekendmaking en ontwikkeling van het plaatselijke traject) en het Justitieel Welzijnswerk Beveren (op het vlak van uitwisseling van informatie over onthaaltrajecten).

Ondertussen is het PAC-project afgelopen en werd het groepsonthaal structureel ingebed. Na evaluatie door de Rode Antraciet in samenwerking met de FOD Justitie en het departement Welzijn, Volksgezondheid & Gezin op basis van de resultaten en de evaluaties tijdens het project door onderzoekers van de VUB⁵ werden, in samenwerking met de onthaalvrijwilligers, de nodige aanpassingen doorgevoerd: de digitale voorstelling werd qua vormgeving aangepast, teksten werden inhoudelijk aangepast, timing werd aangepast, ... Het groepsonthaal blijft tot op heden een dynamisch en innovatief initiatief dat op onze ondersteuning kan rekenen. De peer-to-peer-werking zorgt ervoor dat gedetineerden de zaken in

eigen handen nemen en bijdragen aan een betere samenleving binnen de muren van de gevangenis. Tegelijkertijd ontwikkelen zij vaardigheden die nuttig zijn na detentie.

Een leerzaam traject in Hoogstraten

De gevangenis van Hoogstraten is een penitentiair schoolcentrum en tevens één van de oudste gevangenissen in België. De gevangenis is een open gevangenis en staat bekend om zijn educatieve programma's en werkfaciliteiten. De gevangenis van Hoogstraten is er enkel voor veroordeelden. Er is een sterk gemeenschapsregime waarbij de nadruk op werk en opleidingsactiviteiten ligt. De gevangenis is bedoeld voor veroordeelde gevangenen met een straf van minder dan 5 jaar. De nadruk ligt heel erg op samenleven. De afdeling voor vrouwen waar we ons leergebied organiseerden, biedt plaats aan maximaal 29 veroordeelde vrouwen.

Binnen het leergebied van PAC bestond het plan om een mini-samenleving te creëren op de vrouwenafdeling van het penitentiair schoolcentrum van Hoogstraten. Bij de ontwikkeling van dit experiment lag de focus op actief burgerschap en participatie van gedetineerden. Gedetineerden werden gestimuleerd om tijdens wekelijkse meetings met elkaar en het personeel van DG EPI activiteiten te organiseren, te communiceren, problemen aan te pakken en gedeelde besluiten te nemen. Daarnaast beoogden we dat de gedetineerden discussies en conflicten leerden beheeren, hun besluitvormingsvaardigheden ontwikkelden en dat op die manier hun zelfvertrouwen en verantwoordelijkheidsgevoel een boost zou krijgen. Deze 'learning area' zou het bewakingskader en de gedetineerden dichterbij elkaar brengen en op deze manier een verschil maken met betrekking tot het welzijn van beide doelgroepen. Meetings tussen bewakingskader en gedetineerden stonden op het programma, alsook procesbegeleiding door een procesfacilitator van Outward Bound School en een vrijwilliger van De Rode Antraciet vzw. Alles leek tijdens de voorbereidende gesprekken en meetings te kloppen. Er was ondersteuning voor het project vanuit de directie, het bewakingskader, de gedetineerden en de stakeholders.

Na vijf meetings werd het leergebied voortijdig afgebroken omdat er aan diverse voorwaarden onvoldoende tijd en ruimte was besteed. De noodzakelijke connectie tussen de begeleiding van het

5 D. Brosens en F. Croux, Prisoners' Active Citizenhsip. Evaluation of the PAC-learning areas, Brussel, VUB, 2019, 41 p, <http://www.derodeantraciet.be/wp-content/uploads/2019/12/IO3-Evaluation-learning-areas-FINAL.pdf>.

Getuigenis uit het werkveld

project en het bewakingskader kwam niet tot stand. Onvoldoende communicatie vanuit de begeleiding over de activiteiten binnen het proces, te weinig tijd en onderliggende problemen op de afdeling waarvan we niet voldoende op de hoogte waren, lagen aan de basis van de problemen.

Het verhaal van Hoogstraten is een voorbeeld van allerhande zaken die mis kunnen gaan bij het opzetten van een participatief project en waarbij een gevangeniscontext net een extra aandachtspunt is. Bestaande processen of trajecten van buiten de muren kunnen doorgaans niet zomaar gekopieerd en geïmplementeerd worden. Er is speciale aandacht nodig voor de specifieke omgeving, doelgroep, infrastructurele beperkingen, ... Het is daarom belangrijk om een aanspreekpunt of ambassadeur, verbonden aan de gevangenis, te voorzien. Iemand die de werkomgeving kent, alle mogelijke problemen begrijpt, over directe communicatielijnen beschikt en voldoende aanwezig is. Het leergebied in Hoogstraten was een goede leerschool. Op dit moment bekijken we de mogelijkheden om een nieuw participatietraject op te starten binnen de vrouwenafdeling van de gevangenis van Hoogstraten. De doelstelling – kader en gedetineerden dicht bij elkaar brengen – blijft de benadering, maar de aanpak zal anders zijn. Een werkgroep met alle Vlaamse actoren buigt zich hierover in samenwerking met de diensten.

Een manège beheren in Bollate, Milaan

Milan-Bollate is een van de nieuwste gevangenissen in Italië. De gevangenis werd ingehuldigd in december 2000 en werkt volgens een hedendaagse visie op detentie: de gevangenis maakt deel uit van de maatschappij. Zo staan alle deuren letterlijk open, niet alleen deze van de cellen, maar ook van de afdelingen. Gedetineerden lopen vrij door de gevangenis. Beambten patrouilleren zoals de politie dit buiten de muren doet. Er is een enorm aanbod aan werk, opleidingen en ontspanning. Bijna iedereen is aan het werk, volgt een opleiding of is actief bezig met een ontspanningsactiviteit. Er ligt dus een bijzondere focus op werk, sport en opleiding. De gevangenis kent geen overbevolking, van de 1.218 beschikbare plaatsen zijn er 1.181 bezet. De meerderheid van de gedetineerden is werkzaam in de gevangenis, maar een groot aantal is werkzaam bij externe bedrijven (binnen de gevangenis), in callcenters, textielworkshops, cateringbedrijven en tijdens houtbewerking, assemblage van componenten, creatie van juwelen, ... 283 gedetineerden zijn ingeschreven voor schoolopleidingen, waarvan 29 op universitair niveau. 340 gedetineerden zijn betrokken bij verschillende culturele en/of sportieve activiteiten.

Salto Oltre il Muro, een sociaal sportieve vereniging die is aangesloten bij UISP (Unione Italiana Sport Per Tutti), is in Bollate samen met gedetineerden verantwoordelijk voor het beheer van een kleine manège die paarden en ezels opvangt (negen paarden, vijf ezels en een hond!). Tijdens het project stonden de verzorging, het herstel van de paarden en het onderhoud van de stallen centraal. Door de activiteiten leerden de gedetineerden omgaan met verantwoordelijkheden, leerden ze management skills en ontwikkelden ze hun communicatievaardigheden en algemene sociale skills. Bevraging (opgemaakt door de VUB, afgenomen door UISP) toonde ook dat het gevoel van welzijn bij de deelnemers hoog lag. Dit had vooral te maken met de aanwezigheid van de dieren en de gevoelsmatige relatie die verschillende deelnemers met de dieren ontwikkelden.

PAC betekende voor de initiatiefnemers een uitgelezen kans om meer gedetineerden te bereiken en om gedetineerden rechtstreeks te betrekken bij het besluitvormingsproces. De gedetineerden vormden samen met de leden van Salto Oltre Il Muro een commissie om het actieplan van de manège te bepalen, de prioriteiten te evalueren en budgettaire beslissingen te nemen. Het project creëerde ook een educatieve meerwaarde. Zo kunnen scholen en organisaties het project bezoeken en uitleg krijgen van de gedetineerden over de activiteiten, de dieren en de werking. Dit is een tastbaar voorbeeld van de brug binnen/buiten.

Onze Italiaanse partners zijn erin geslaagd om actief burgerschap te ontwikkelen dat gedetineerden stimuleert om onderling problemen te bespreken en gedeelde beslissingen te nemen, om verantwoordelijkheidsbesef en eigenaarschap te ontwikkelen en te versterken door actief deel uit te maken van het verenigingsleven. Ten slotte nemen de gedetineerden tijdens de verschillende bezoeken de rol van 'gids' op zich. Dit geeft hen de mogelijkheid om in contact te komen met de buitenwereld in een verantwoordelijke rol, waarbij zij anderen helpen en informeren.

Dans- en bewegingsworkshops in de vrouwengevangenis van Rebibbia

De vrouwenafdeling van de Rebibbia gevangenis in Rome vormde het toneel voor weer een ander 'experiment'. Rebibbia is een gevangenis met een capaciteit van 1200 gedetineerden die gemiddeld 1600 tot 1700 gedetineerden herbergt. Verdeeld over een oppervlakte van 27 ha vinden we verschillende gemeenschappelijke ruimtes terug. Zo zijn er twee sportvelden, twee sportscholen, twaalf klaslokalen,

Getuigenis uit het werkveld

twee bibliotheken, drie lokalen voor religieuze diensten, één laboratorium en drie winkels. De instelling biedt ook heel wat activiteiten aan. Zo zijn er taalcursussen, opleidingen lagere en middelbare school en op universitair niveau, beroepsopleidingen, culturele en sportieve activiteiten, religieuze en filosofische cursussen. Het project vond plaats in de vrouwenafdeling met veroordeelden, beklaagden en geïnterneerden.

Unione Italiana Sport Per Tutti (UISP) werkte tijdens het leergebied in de gevangenis van Rebibbia reeds bestaande dans- en bewegingsworkshops verder uit. Men wou onder meer de sterke educatieve meerwaarde die dans heeft in de schijnwerpers zetten. Daarnaast waren de workshops bedoeld om vrouwelijke gedetineerden te empoweren en hun re-integratie te ondersteunen.

UISP organiseerde wekelijkse workshops waarbij verschillende dansstijlen en zelfs experimentele vormen van dans aan bod kwamen. Het resultaat van al deze inspanningen kon men achteraf bewonderen tijdens een toonmoment dat openstond voor burgers van buiten de muren. Dit toonmoment was niet verplicht maar kon toch rekenen op de aanwezigheid van alle deelnemers.

De activiteiten zorgden er niet alleen voor dat de acht deelnemers de danstechnieken onder de knie kregen. De unieke ervaring dat dans kan dienen om communicatiebarrières te doorbreken en relaties tussen gedetineerden te versterken werd door hen ook als zeer positief ervaren.

Gedurende het experiment beslisten de gedetineerden onafhankelijk over de te gebruiken muziek, de dansstijl en de choreografie. De groep deelnemers werd tijdens het proces vooral geleid door emoties, persoonlijke ervaringen, geschiedenis en voorkeuren, de algemene kenmerken van de groep en de traumatische gebeurtenissen binnen de afdeling tijdens de periode van het traject.

Zo was er het tragische voorval van een medegetineerde die haar twee kinderen op de afdeling van het leven beroofde. Deze gebeurtenis zorgde ervoor dat de relatieversterkende eigenschappen van het traject een enorme impact hadden op de gedetineerden. Het traject kreeg een extra dimensie en vormde buiten alle leermomenten de ideale uitlaatklep voor de gedetineerden. Ze slaagden erin om via dit proces hun emoties een plaats te geven terwijl de centrale doelen van het traject wonderbaarlijk overeind bleven: het vermogen om meningen en standpunten te delen, gemeenschappelijke beslissingen te nemen en verantwoordelijkheid op te nemen.

Conflictbeheersing in Zagreb, Kroatië

De leergebieden in Kroatië concentreerden zich rond de regio van Zagreb. De keuze viel op 'Zatvor Remetinec', een instelling die uit twee locaties bestaat: een gesloten afdeling met 440 gedetineerden in het centrum van Zagreb en een half open locatie met 120 gedetineerden op het platteland. De totale capaciteit van de gevangenis bedraagt 560 gedetineerden, waardoor het de grootste gevangenis van Kroatië is. In het recente verleden (2008 – 2014) hadden beide locaties te kampen met een serieuze overbevolking van 30 tot 40%. Conflicten en geweld waren dagelijkse kost en in mei 2008 leidden de slechte levensomstandigheden zelfs tot een hongerstaking van gedetineerden. Hoewel het aantal gedetineerden momenteel veel dichterbij de reële capaciteit van de gevangenis ligt en de levensomstandigheden aanzienlijk verbeterden, bleven conflicten en geweld geregeld plaatsvinden. Gewelddadige conflicten tussen gedetineerden onderling en conflicten tussen gedetineerden en het bewakingskader anderzijds zijn een gekend probleem binnen de Kroatische gevangnissen in het algemeen.

PAC-partner 'Association for Creative Social Work' (ACSW) besloot om samen met lokale stakeholders, Justitie en een groep van tien geselecteerde gedetineerden iets te doen aan deze situatie. Deze gedetineerden werden geselecteerd op basis van vrijwillige inschrijvingen en intakegesprekken met de begeleiders van ACSW.

Men besloot om samen met de gedetineerden te werken rond de ontwikkeling van competenties in conflictantering. De deelnemende gedetineerden werden opgeleid tot peer-mediator en/of bemiddelaar in niet-formele processen.⁶ Ze leerden potentiële conflicten te herkennen en hier constructief mee om te gaan, als neutrale derde partij. Tijdens trainingen (mini-colleges, groepsgesprekken, rollenspelen, ...) in *peer-mediation*, ontwikkelden deze gedetineerden competenties in het herkennen van elementen die bijdragen aan de opbouw van een conflict, in geweldloze communicatie, in bemiddeling en onderhandeling en in alternatieve manieren om conflicten te hanteren dan vechten of vluchten.

Gedetineerden die de opleiding hadden gevolgd en ze toepasten werden als gevolg van de opleiding en de bijhorende activiteiten, rolmodellen voor andere gedetineerden. Vooral in het oplossen van conflicten, als derde neutrale partij, werd naar hen gekeken.

6 ACSW beschikt binnen de eigen werking over legio aan medewerkers, waaronder procesbegeleiders, psychologen, ... Zij namen dit dus zelf op. De Rode Antraciet selecteerde zijn partners binnen PAC op hun mogelijkheden en know how.

Getuigenis uit het werkveld

Het gevolg van dit experiment was dat het aantal gewelddadige incidenten binnen de instelling gevoelig daalde. De deelnemende gedetineerden gingen zelf ook aan de slag met hun medegedetineerden. Ze zetten hen aan om ook *peer-mediator* te worden en via een opleiding nieuwe vaardigheden i.v.m. conflictantering te verwerven. Deze vorm van participatie van gedetineerden vertaalde zich zeer snel in tastbare en concrete resultaten. Bij andere vormen van participatie komen de resultaten soms pas later aan de oppervlakte. We moeten ons ervan bewust zijn dat dit geen probleem hoeft te zijn. Elke situatie is anders en dikwijls niet vergelijkbaar, zeker binnen een gevangeniscontext.

Educatieve programma's in de gevangenissen van HMP Send en HMYOI Isis, England

Voor de leergebieden in de UK verkoos 'Prisoners' Education Trust' (PET), een organisatie werkzaam in de educatieve sector binnen de gevangeniscontext, om te werken in twee gevangenissen. De eerste instelling, HMP Send, is een gesloten gevangenis voor vrouwen met 282 gedetineerden in Surrey, Zuidoost-Engeland. De gevangenis is gespecialiseerd in de reclassering van gedetineerden, waarbij ze de kans krijgen om buiten de gevangenis aan het werk te gaan. HMYOI Isis, de tweede instelling, is een gesloten gevangenis voor mannen met 600 gedetineerden, gesitueerd in Londen met voornamelijk jonge volwassenen (18-24 jaar) die lange straffen uitzitten.

Tijdens het leergebied wou PET haar bestaande educatieve dienstverlening aanpassen en verbeteren door gedetineerden een stem te geven en te betrekken als stakeholder. PET zette een ex-gedetineerde in om dit traject binnen PAC te faciliteren. De ex-gedetineerde ontwikkelde vanuit zijn deskundigheid zelf een methodiek om gedetineerden te betrekken. Hij ging aan het werk met behulp van co-creatieve technieken en bevindingen van 'pilot forums' die eerder, tijdens 2018 in een andere gevangenis door PET werden getest.⁷

Fora (focusgroepen, werkgroepen) maken deel uit van een participatieve samenleving, ook binnen de muren. Ze creëren de nodige ruimte, waarin gedetineerden de kans krijgen om de samenleving binnen de gevangenis te beïnvloeden. Deelnemen aan een forum kan helpen om een gevoel van vertrouwen en eigenaarschap te ontwikkelen. Fora

leiden ook dikwijls tot een betere relatie tussen gedetineerden en personeel, verbondenheid met een gemeenschap en de bevordering van sociale integratie. Tijdens deze fora ontwikkelden gedetineerden communicatievaardigheden, interpersoonlijke vaardigheden en probleemoplossend vermogen. Tijdens de fora of focusgroepen kwamen volgende thema's aan bod: verbeteringen van het aanbod van PET op het gebied van onderwijs op afstand; de aard en reikwijdte van de ondersteunde opleidingen; marketingmateriaal en literatuur gebruikt in de gevangenissen; drempels om te leren in detentie; en ontwikkelen van financieringscriteria (opleiding in budgetbeheersing). De thema's die aan bod kwamen tijdens de fora/focusgroepen resulteerden uiteindelijk in de ontwikkeling van verbeterde educatieve praktijken, nieuwe opleidingen, beleidsaanbevelingen i.v.m. onderwijs op afstand en aangepaste literatuur en marketingmateriaal.

De knowhow, aanwezig onder de gedetineerden, werd ten volle benut: *"There is a huge scope for prisoners to take on responsibility, engage in constructive work, and contribute to the life of the prison community."*⁸

'De Compagnie' in Krimpen a/d IJssel

Onze Nederlandse collega's kozen ervoor om verder te werken op een reeds bestaand traject. In de gevangenis van Krimpen a/d IJssel gingen ze aan de slag met 'De Compagnie', een traject binnen 'Prison Care, Nederland' dat in februari 2016 werd opgestart. De Compagnie werd opgericht als een aparte afdeling binnen de gevangenis. De afdeling beschikt over dertig cellen, een eigen oefenterrein, een werkruimte, een recreatieruimte en een keuken.

In De Compagnie gaan de 'metgezellen' (gedetineerden) vier dagen per week aan het werk voor een werkgever. Op deze manier komen ze reeds in een vroeg stadium in contact met een potentiële werkgever van buiten de muren. Dit contact zorgt ervoor dat gedetineerden reeds in de gevangenis de kans krijgen om met volle motivatie naar een baan toe te werken. Maar er is natuurlijk meer dan alleen maar werk binnen het traject. Echte verandering moet van binnenuit komen. Daarom is er tijdens de avondprogramma's binnen de afdeling veel aandacht voor het herstel van de banden met familie en samenleving, inclusief de slachtoffers. Specifieke workshops, familiemomenten en activiteiten met de focus op herstel, georganiseerd door vrijwilligers, faciliteren dit. Vrijwilligers spelen een prominente rol

⁷ Zie <https://www.prisonerseducation.org.uk/about-us/>.

⁸ K. Edgar, J. Jacobson & K. Biggar, *Time well spent: A practical guide to active citizenship and volunteering in prison*, London, Prison Reform Trust, 2011, 71 p.

Getuigenis uit het werkveld

in De Compagnie. Ze zijn dagelijks aanwezig op de afdeling en regelen samen met de gedetineerden de avond- en weekendprogramma's. Als voorbeelden van een leven dat gericht is op herstel en revalidatie, vormen zij een belangrijk onderdeel van de gemeenschap.

Het leergebied vertrok vanuit een open vraag rond 'participatie van gedetineerden': wat kan dit betekenen in een gevangenis en nog specifieker binnen 'De Compagnie'? Na overleg met alle stakeholders, vrijwilligers en gedetineerden ontstond het plan om een informatieve en aantrekkelijke onthaalbrochure voor nieuwe gedetineerden te creëren. Doel was om de nieuwe bewoners zoveel mogelijk informatie over het leven binnen de gevangismuren te bezorgen. Veel gedetineerden droegen hun steentje bij door deel te nemen aan de redactieraad of verhalen, tekeningen en interviews te verschaffen tijdens workshops. Ook gevangenispersoneel, reclasseringsambtenaren en advocaten mochten deelnemen en belangrijke informatie voor de onthaalbrochure aanleveren. Co-creatief denken en ontwikkelen in groep stond centraal in dit traject. Gedetineerden hadden een stem, creëerden een resultaat, scherpten hun sociale vaardigheden aan en leerden verantwoordelijkheid op te nemen.

Buddy's in Lelystad

Justitiële Jeugdinrichting (JJI) Lelystad is een jeugd-detentiecentrum dat instaat voor de voorlopige hechtenis en de plaatsing van jongeren (PIJ-maatregel⁹). Alle jongeren in de JJI verblijven er meestal voor langere tijd, gezien de ernst van hun delict en de duur van de behandeling. JJI Lelystad is expert op het gebied van Licht Verstandelijk Beperkte (LVB-) jongeren met complexe psychische en psychiatrische stoornissen. In JJI Lelystad bereiden ze alle jongeren voor op hun terugkeer in de samenleving. Elk traject sluit men af met intensieve nazorg. Lelystad is een nieuwe stad, gebouwd in de jaren zeventig. De gevangenis is gelegen aan de rand van de stad en is enigszins geïsoleerd van de rest van de gemeenschap.

Doel van dit traject was om gedetineerden te koppelen aan de samenleving door hen bewust te maken van hun rol in de samenleving. De partnerorganisatie 'Changes and Chances' werkte tijdens het leergebied van PAC samen met gedetineerden en oudere burgers (vrijwilligers). Vanwege de kwetsbaarheid van de jonge gedetineerden werd er bewust voor gekozen om met vrijwilligers van 65 jaar en ouder, verbonden aan serviceflats uit de buurt van de gevangenis, samen te werken. De levenservaring en de kalmte

waarmee de vrijwilligers aan de slag gingen, werkten de slaagkansen van het traject zeker in de hand. Tijdens een meeting met alle deelnemers werd het begrip 'participatie van gedetineerden' uitgelegd, de verwachtingen gedeeld, doelen en sessies gepland en de inhoud besproken en overeengekomen.

Acht gedetineerden gingen vrijwillig van start binnen het traject (er was geen verdere selectie). Het traject werd opgezet als een buddysysteem. Elke deelnemende gedetineerde kreeg tijdens de activiteit één vrijwilliger toegewezen. Deze vrijwilliger werd gekozen op basis van gedeelde interesses, verbondenheid en specialisme. Samen met de vrijwilliger zette de gedetineerde de gekozen activiteit op. Koken, houtwerk, ontwerp en lay-out van een cd-cover, samen schilderen, etc. bleken zeer populair. De één-op-éénwerking werd als zeer positief ervaren: open discussies, plezier, nieuwsgierigheid en duidelijke doelen stellen, maakten het leuk en gemakkelijk om samen te werken. De gedetineerden waren in staat om feedback te ontvangen, zich bewust te zijn van de verschillende standpunten en behoeften van anderen en stonden open voor leren.

Bij kwetsbare doelgroepen is het dikwijls een goed idee om één op één te werken. Het zorgt ervoor dat deelnemers meer tot rust komen, zich veilig voelen en er niet te veel prikkels aanwezig zijn. Door op deze wijze te werken kan men ook met deze doelgroepen mooie resultaten bereiken op het gebied van participatie voor gedetineerden. De keuze van de begeleiding hierbij is zeer belangrijk.

Toolkit

Hoewel de leergebieden stuk voor stuk een interessant verhaal leveren, vormden ze geen doel op zich. Als deel van een groter geheel stellen ze ons in staat om een inzicht te krijgen in processen, randvoorwaarden, inhoud, ... Dit betreft allemaal essentiële informatie om 'goede praktijken' te ontwikkelen. Samen met het onderzoek en de evaluaties zorgden de leergebieden voor de nodige input om een praktische toolkit te ontwikkelen en beleidsaanbevelingen te formuleren.

De toolkit '**Citizens Inside – A guide to creating active participation in prisons**' is in feite een draaiboek dat elke fase in het proces voor het opzetten van een goede participatieve praktijk behandelt. Door te kiezen voor de ontwikkeling van een toolkit, in plaats van een 'single approach' (aanpak per project), maakten we het document toegankelijk voor verschillende landen, gevangenis, situaties en bevolkingsgroepen. Gevangenis kunnen inspiratie putten uit de

9 Plaatsing in een inrichting voor jeugdigen.

Getuigenis uit het werkveld

voorbeelden en 'pick and mix' benaderingen die bij hen passen. Met verschillende voorbeelden van voorwaarden, sjablonen en ideeën biedt de toolkit een opstap naar innovatieve praktijken met als doel de kwaliteit van actief burgerschap en de betrokkenheid van gedetineerden te verbeteren.

Binnen de toolkit¹⁰ behandelen we volgende elementen: doelen vaststellen, participatieve planningsfase, basisvoorwaarden, vinden van partners, de sterkte van peerworking, essentiële medewerkers, rekrutering van gedetineerden, externe en interne facilitators, trainingen en oefeningen, uitdagingen, meten van succes, voorbeelden van goede praktijken, tips and tricks.

Tot slot

Het Europese project leverde heel boeiende en uiteenlopende praktijken op. De experimenten of leergebieden waren geen doel op zich maar stelden ons in staat om valkuilen en succesvolle elementen bloot te leggen. Zo was het al zeer snel duidelijk dat de voorziene tijd voor de leergebieden te kort was. Participatietrajecten laten zich immers niet beknoppen in tijd. Er dient veel tijd gestoken te worden in het creëren van een draagvlak, het creëren van een mentaliteitswijziging, het bepalen van randvoorwaarden, communicatie met alle relevante actoren, het opzetten van een proces, ... Het belang van een goed proces was trouwens een andere les vanuit de leergebieden. Een goed participatietraject in een gevangeniscontext heeft behoefte aan professionele omkadering. Men kan deze trajecten niet op zich laten bestaan. Er moet steeds sprake zijn

van een proces waarbij deelnemers verschillende skills ontwikkelen waarbij sociale impact en leren centraal staan. De meerwaarde die de deelneming van het bewakingskader aan bepaalde trajecten kon bieden was een belangrijke conclusie. We hebben het hier dan niet over de samenwerking met DG EPI, die essentieel is voor het slagen van participatietrajecten, maar wel over de deelname van het bewakingskader binnen een aantal leergebieden. Bewakingskader werd mede eigenaar, ging mee aan de tafel zitten, ontwikkelde samen met gedetineerden en begeleiders trajecten, nam deel aan de activiteiten, ... Deze trajecten bleken uiteindelijk de sterkste te zijn, een totaal concept, een volledig plaatje!

Praktisch alle uitgewerkte leergebieden die werden besproken in dit artikel werden ondertussen structureel verankerd in de werkingen van de verschillende gevangenissen in binnen- en buitenland. Deze trajecten zijn nog steeds 'up and running' en worden door de betrokken gevangenissen zeer positief geëvalueerd. Steeds meer gevangenissen in Vlaanderen en bij onze partnerlanden zijn intussen vragende partij voor het opzetten van vergelijkbare trajecten.

Dit nummer van Fatik illustreert dat er nog veel meer gebeurt op het vlak van participatie in detentie. De Rode Antraciet vzw wil graag mee een ambassadeursrol opnemen. Lokale draagvlakken creëren voor een participatieve detentiecontext, partners intra en extra muros betrekken, communiceren van goede praktijken, resultaten bekendmaken en uitdragen, nieuwe participatieve experimenten ontwikkelen en een boost geven.

¹⁰ Voor een uitgebreide beschrijving, zie:

<https://www.prisonerseducation.org.uk/wp-content/uploads/2019/11/Citizens-Inside-A-guide-to-creating-active-participation-in-prisons.pdf>

Coronamaatregelen in de strafuitvoering

Luc Robert*

Op 12 maart besliste de Nationale Veiligheidsraad over verstrekende maatregelen om de verspreiding van het Covid-19 virus in te dijken. Nog geen week later, op 17 maart, werden die maatregelen verder aangescherpt. En wat politici lang niet lukte, werd door het coronavirus klaargespeeld: op 19 maart had ons land ineens een nieuwe federale regering, zij het dan een minderheidsregering uit noodzaak, ter bestrijding van de coronacrisis, met steun vanuit andere fracties. Eind maart diende de minister van Justitie Koen Geens bij de regering een pakket volmachtenbesluiten voor justitie in. Daarin staan onder meer enkele maatregelen omtrent de uitvoering van straffen en maatregelen die enerzijds tot doel hebben om fysieke aanwezigheid van partijen tijdens zittingen van rechtbanken te beperken (het preventieve 'social distancing' indachtig) en anderzijds gericht zijn op het reduceren van de gevangenisbevolking.

Meer informatie volgt in toekomstige nummers van FATIK, maar voorlopig kunnen op basis van een tekst van de minister van Justitie volgende maatregelen worden aangehaald die focussen op veroordeelden met een laag risicoprofiel: 1) een verlengd penitentiair verlof voor veroordeelden die eerder een penitentiair verlof 'goed doorbrachten', mits naleving van voorwaarden en met uitsluiting van bepaalde categorieën gedetineerden (terro-gedetineerden, seksueel delinquenten en veroordeelden met een straf totaal van meer dan 10 jaar); 2) veroordeelden die behoren tot de risicogroep waarbij ernstige symptomen door Covid-19 kunnen veroorzaakt worden, kunnen ook (tijdelijk) de gevangenis verlaten. Dezelfde screening en voorwaarden geldt als voor het verlengd penitentiair verlof; 3) veroordeelden op zes maanden van strafeinde kunnen een vrijstelling krijgen voor hun strafrestant mits ze voorwaarden naleven. Dit bestond al voor veroordeelden zonder verblijfsrecht die gerepatriëerd worden en wordt nu opengetrokken

naar alle veroordeelden; 4) verder worden modaliteiten opgeschort die onder normale omstandigheden toelaten om de gevangenis op korte termijn te verlaten en weer binnen te komen. Meer bepaald gaat het hierbij over uitgaansvergunningen, penitentiair verlof en beperkte detentie.¹

Wat de juiste impact van deze maatregelen zal zijn op het voorkomen of beperken van de verspreiding van Covid-19 in de Belgische gevangenissen, is voorlopig nog niet duidelijk. Het is ook nog niet duidelijk of deze maatregelen er daadwerkelijk allemaal komen en of ze kritische toetsingen kunnen doorstaan – juridisch (o.a. mensenrechtelijk) en wetenschappelijk.

Zo wijst de Hoge Raad voor de Justitie alvast op ernstige problemen wat andere aangekondigde noodmaatregelen betreft (o.a. op het vlak van de verlenging van termijnen)² en is het wachten op een beoordeling van bovenvermelde maatregelen. Als de nood het hoogst is, lijkt de uitvoerende macht al snel te vergeten dat de sleutels van de achterdeur van de gevangenis grotendeels aan de rechterlijke macht toekomen. Maar: breekt nood wet in een rechtstaat als de onze? Wat met de Strafwetvoeringsrechtbank die tijdelijk geconfronteerd wordt met een parallelle beslisser? Wat als diegenen die geen modaliteit van invrijheidstelling kregen van de SURB nu onvoorbereid naar buiten komen, zonder een gedegen reclassering? Zonder woonst? Waarom zijn bepaalde groepen uitgesloten? Vanwaar de 10 jaar grens voor tijdelijke maatregelen? Is de vrees voor misdrijven van terro- veroordeelden of seksuele delinquenten dan groter dan hun mogelijke besmetting of zelfs overlijden in detentie door Covid-19? Dit zijn allemaal vragen waarop in deze crisistijd (te?) snel een beleidsantwoord is gegeven.

De redactie van FATIK volgt deze ontwikkelingen op de voet op en zal hieraan in komende nummers aandacht besteden.

* Luc Robert is hoofdredacteur van FATIK.

1 Deze maatregelen zijn meer uitgebreid terug te vinden op: K. Geens, *Corona Actua. Volmachtenbesluiten justitie: Wat moet u weten?*

<https://www.jubel.be/volmachtenbesluiten-justitie-wat-moet-u-weten/#comments> (geconsulteerd op 8 april 2020); zie ook:

<https://www.koengeens.be/news/2020/03/29/eerste-pakket-volmachtenbesluiten-justitie>, met doorverwijzing naar een nota van 29 maart 2020 'Volmachtenbesluit Justitie. Samenvatting' met toelichting (geconsulteerd op 8 april 2020).

2 Hoge Raad voor de Justitie, Nota van de Verenigde advies- en onderzoekscommissie Ontwerp van bijzondere machtenbesluit met betrekking tot de verlenging van termijnen van de rechtspleging voor de burgerlijke en administratieve rechterlijke instanties en de schriftelijke behandeling van burgerlijke zaken, Brussel, Hoge Raad voor de Justitie, 1 april 2020. Online beschikbaar via:

http://www.hrj.be/sites/default/files/press_publications/20200401_nota_vaoc_volmachtenbesluit_def.pdf (geconsulteerd op 8 april 2020). In hun

rapport vragen ze de regering om "niet overhaast te handelen en tijd te nemen voor een grondige reflectie om de uitdagingen aan te gaan, want ook de fundamentele principes van justitie en de rechtsstaat staan op het spel" (Hoge Raad voor de Justitie, *Ibid.*, 2)